

6. KÖZELMÚLT- ÉS JELENDIMENZIÓK A SAJTÓNYILVÁNOSSÁG MŰKÖDTETÉSÉBEN AHOGY A FŐSZERKESZTŐK LÁTJÁK

A romániai magyar újságíró-társadalom feltárását szolgáló önkitöltős szociológiai kérdőíves kutatás során azt találtuk, hogy statisztikai összefüggés mutatható ki a szerkesztőségen belül elfoglalt státus és az úgynevezett társadalmi aktivizmus között: az újságírók több mint fele RMDSZ és közel kétharmada valamilyen civil szervezeti tagságot jelölt meg, e tagságok pedig inkább az idősebb és a szerkesztőségi hierarchiában magasabb pozíciót betöltő újságírókra jellemzőek. Ezt korábban úgy értelmeztük, hogy a „kisebbségi magyarság körében az értelmiségi szerep óhatatlanul ’szétsugárzik’, azaz a funkcióhalmozás szerves részét képezi a kisebbségi közszereplésnek”.¹⁸⁶

A kérdőíves kutatás eredményei arra ösztönöztek, hogy vizsgálatunkat egy újabb szemponttal bővítsük ki: ezúttal 24 főszerkesztővel készítettünk interjút,¹⁸⁷ amelyek során többek között az életút és az előbb említett társadalmi aktivizmus összefüggéseire, továbbá a szerkesztőség belső életére voltunk kíváncsiak. A kérdőíves vizsgálattal szemben az interjú helyzet előnye, hogy a megkérdezett gyakorlatilag szabadon beszélhet, feltett kérdéseinkre elméletileg olyan szöveget „gyárthat”, amilyent akar, illetve amelyet úgy gondol, hogy önmaga, saját korábbi élete, ugyanakkor egy idegen (a kérdező) számára is elfogadhatónak tart. A feltett kérdésekre válasz formájában „termelt” szövegek teljes igazságtartalmát sem módunkban, sem szándékunkban nem állt „ellenőrizni”. A szövegeket koherens, vagy koherenciára törekvő entitásokként kezeltük, azaz főszerkesztői önbemutatóknak tekintettük. Az interjúk során szerzett információk ezért elsősorban nem sajtótörténeti adatok, hanem sokkal inkább valamilyen megélés párlatai, a főszerkesztői személyiség megmutatkozásai. Az interjúk vizsgálatra azért is szükség volt, mert az újságok tartalmi vonatkozásaiban, illetve a sajtónyilvánosság működtetésében meghatározó szereppel bíró főszerkesztői réteget az amúgy is alacsony számú kérdőíves feldolgozás során nem lehetett statisztikailag „megragadni”.

¹⁸⁶ Lásd az 5.4.4 alfejezetet.

¹⁸⁷ A félig strukturált interjúk nagy része 2001 október-novemberben készült, három interjú azonban 2003 folyamán készítettünk. Az interjúalanyok gyakorlatilag lefedik a jelenlegi romániai magyar lapstruktúra teljes palettáját, ugyanis a mintába bekerült az összes országos, regionális, megyei napi- és hetilap, illetve néhány városi helyi lap is. A kutatás keretében megkeresett szerkesztőségek listáját, illetve a beszélgetés során használt interjúvázlatot lásd a *Mellékletekben*.

Elemzésünk egyrészt bizonyos típusok felállítását teszi lehetővé, ám ugyanakkor a szövegek „testközelsége” rávilágíthat a különböző megélések mélységeire és módozataira, a különféle viszonyulások szövevényes, ám – reményeink szerint – mégis (át)látható sajátosságaira.

E fejezetben deskriptív módon körbejárjuk az elemzésünk során beazonosított, jellegzetesnek, tehát tipikusnak tekinthető főszerkesztői habitusokat, a továbbiakban pedig – szoros összefüggésben e habitusokkal – példákon keresztül érzékelhetővé tesszük a főszerkesztőknek a sajtóval és a sajtón kívüli világokkal szemben megmutatkozó viszonyulási módozatait. Tágabb összefüggések érzékeltetése céljából helyenként elméleti és szakirodalmi kitérőket is teszünk, és bizonyos adandó hipotéziseket megpróbálunk „helyben” ellenőrizni.

Az interjúk elemzése során első lépésben a beszélgetések során kirajzolódó tematizációkat vettük szemügyre. Mivel félig strukturált interjúkkal dolgoztunk, a tematizációk két nagyobb csoportba sorolhatók: egyrészt találoztunk az úgynevezett *előzetesen várt tematizációkkal* (azaz azokkal a tematikus blokkokkal, amelyek az interjú vázlatában is szerepelnek), másrészt pedig figyelemmel kísértük az *új tematizációkat* is, azaz azokat, amelyeket a beszélgetések során alanyaink mintegy kérdés nélkül jelenítettek meg. Az új tematikák közül az elemzés során főképp azokat használtuk, amelyek több szereplőnél is felbukkantak, vagy amelyek különböző okoknál fogva lényegesnek, a sajtó működtetése szempontjából relevánsnak tünnek számunkra.

Minden interjú alapján *tematizációs táblázat*¹⁸⁸ készítettünk. A tematizációs táblázatok elkészítése után igyekeztünk megtalálni azokat a főbb dimenziókat, amelyek mentén a főszerkesztőket valamilyen módon csoportosítani lehetett. Ezt követően azt vizsgáltuk, hogy e csoportok (típusok) milyen mértékben homogének, illetve a különböző tematizációk típuson belüli megjelenítése milyen mértékben mutat hasonlóságokat. Noha az elemzés kvalitatív jellegű, a típusalkotás folyamatában lényeges szempont volt, hogy a meghatározó tulajdonságok, tematizációk nagyobb mértékben forduljanak elő egy adott típuson belül. Mindezek ellenére százalékos leírásokat e fejezetben nem használunk, de az adódó hangsúlyos hasonlóságokat vagy különbözőségeket jelezni fogjuk.

¹⁸⁸ Egy anonimizált tematizációs táblázat-mintát a *Melléklet* is tartalmaz.

A beszélgetések elemzése azonban nemcsak a tematizációk számbavételezésére, hanem helyenként a szövegek nyelvi kimunkálásra, megformálására is koncentrált. Az általunk használt módszer alapvetően az interjúkban megjelent tematizációk csoportosított kifejtésére szolgált, ám elismerjük azt a – narratív elemzésekben használatos – tételt, miszerint a beszélgetések szövege végső soron az identitás vagy identitásalakzatok lenyomatait hordozza, amelynek egy időben személyes és kollektív (közösségi) meghatározottsága is létezik¹⁸⁹ (Kovács – Vajda 2002). Ezért a típusalkotás során helyenként igénybe vesszük e narratológiai megközelítéseket is, annál is inkább, hiszen a beszélgetések egy meghatározó része életút interjúnak tekinthető.

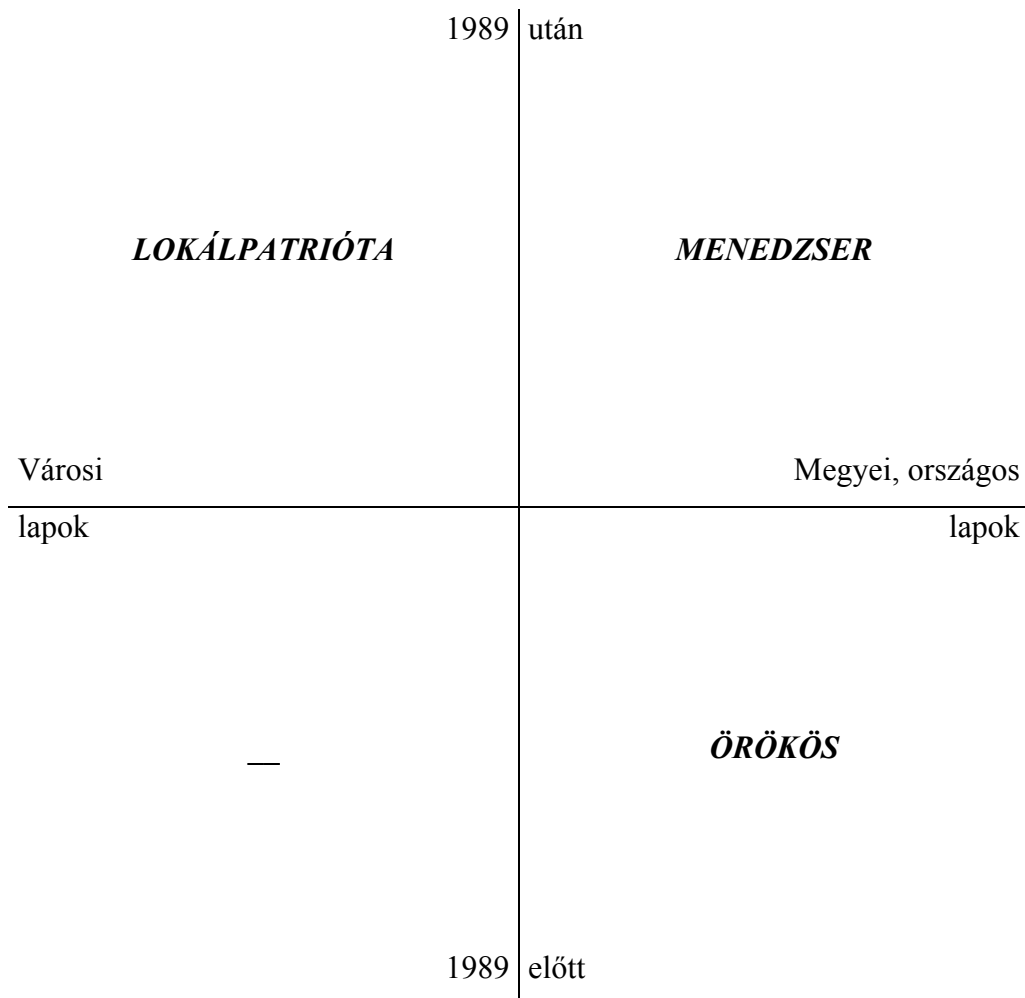
6.1 Főszerkesztő típusok

Az interjúk alapján a lapvezetők három nagyobb csoportba sorolhatók. E besorolások alapját a szakmai életút fontosabb eseményei és a jelenlegi munkahely jellegzetességei szolgálták. E típusok természetesen nem léteznek a valóságban, azonban fogódzókot nyújtanak a romániai magyar (írott) sajtó működésének megértéséhez. Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy egy „hús-vér lapvezető” minden bizonnyal több csoport sajátosságaival rendelkezik egyidőben, ám valamelyik ideáltípus leírása jobban illik rá, mint a többi.

E három csoportot *az örökös, a menedzser és a lokálpatrióta* címkékkel illettük, és úgy jutottunk el beazonosításukra, hogy észrevettük, egy olyan képzeletbeli koordináta-rendszer négy mezőjét képezzik, amelynek vízszintes tengelye a lap jellegét jelöli (egyik póluson a helyi, városi kisebb lapokat, a másikon pedig a megyei, regionális lapokat kell elképzelnünk), függőleges tengelye pedig a szakmai tapasztalatok megszerzésének idejét jelenti (az origónak 1989-et tekintjük, és ehhez mérten vesszük figyelembe, mikor kezdte el pályafutását a jelenlegi lapvezető). A koordináta-rendszerbe nagy valószínűséggel elhelyezhetjük a főszerkesztők „halmazát”.

¹⁸⁹ “Az interjú helyzetben keletkező narratívában az elemző nemcsak az Én felszíni szövegének, hanem a szöveg nyelvi megformálásán keresztül megnyilatkozó lényének, személyes identitásának, identitása különböző arcainak megértésére is lehetőséget kap. Másfelől a nyelv közvetítette létélmény nem képzelhető el közösség nélkül. Ahogy maga a nyelv, az emberi lét élménye is ebből táplálkozik, s abba vezet vissza. Nem képzelhető el közösségben teremtett és őrzött narratívák nélkül, mítoszok nélkül. Egyszerre személyes és közösségi tehát.”. Kovács – Vajda 2002:27.

11. ábra

Mivel nem találtunk olyan főszerkesztőt, aki városi lapot vezetne és 1989 előtt is újságíróként dolgozott volna, így gyakorlatilag három főszerkesztő típus maradt. Az alábbi leírások során ki fog derülni, hogy e típusok meglehetősen „tiszta típusok”, hiszen nemcsak a koordináta-rendszer két tengelye által meghatározott térben mutatnak hasonlóságokat, hanem sok más változó vagy beállítódás mentén is.

Nézzük meg kissé részletesebben is e típusokat! A típusokat interjúrészletekkel illusztráljuk, a kutatói etika elvárásainak megfelelően azonban a pontos forrásokat mellőzzük, helyenként pedig apró beavatkozásokkal is élünk annak érdekében, hogy az idézet alapján közlőnk ne legyen egyértelműen beazonosítható. A verifikálhatóság követelményének teljesítése érdekében azonban a hosszabb idézeteket az interjú számával megjelöljük.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Helyenként a következő jeleket használtuk:

... - alanyunk beszélgetés közben lelassul, kihagy, gondolkodik;

(...) – szövegrészt mellőztünk;

[...] – interjúalanyunk által nem mondott, de a megértéshez szükséges szavak.

6.1.1 Az örökös

Az örökös általában valamelyik megyei napilapot vezeti, ám természetesen más jellegű lapoknál is előfordulhat. A többnyire első generációs lapvezető már a „89-es változás” előtt került az újsághoz, tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem filológia karán végezte, ám ha ez nem adatott meg, akkor minden bizonnyal a „Gyurkapista”, azaz a Ştefan Gheorghiu nevével fémjelzett újságíró iskola¹⁹¹ hallgatója volt.

Tagja volt az egykori Román Kommunista Pártnak (RKP-nak), ennek érvelésében pedig a rendszer külső kényszerítő ereje (ugyanis az újságíróknak párttagoknak kellett lenniük) egybeolvad valamiféle belső késztetéssel: „hát akkor nagyon nem kellett győzködni engem, hogy belépjek a munkásosztály élcsapatába”.(8). E ténykedés magyarázatakor egyfajta közösségiség is tetten érhető az elbeszélésekben: „itt mindenki párttag volt”, vagy: „kevesen úszták meg, hogy ne legyenek párttagok”, és érdemes megfigyelni az ironikus hangvételt, amely a párttagság relativizálására, bagatellizálására irányul („belépni a munkásosztály élcsapatába”, „nekem nagy bánatom volt, hogy régebben nem lehettem párttitkár”, „kértem felvételem a pártba, de először visszautasítottak, mert bohémnek tartottak”).

Ezek a főszerkesztők a szocializmus éveiben tanulták az újságírás mesterségét, szakmai formálódásuk a hatvanas, hetvenes évekre tehető. A cenzúra intézményével gyakorlatilag együtt éltek, majd pedig a cenzúra (értsd: az egykori Sajtóigazgatóság) felszámolásának hivatalos bejelentése (1977. június 29-e¹⁹²) után egyre nagyobb mértékben elsajátították az öncenzúra, a megjelenés előtti előzetes mérlegelés önkínzó, önemésztő mindennapi gyakorlatát. Az öncenzúra általánossá válása és egyfajta polipszerű sajtóellenőrzés meghonosítása¹⁹³ oda vezetett, hogy az újságokban gyakorlatilag szétvált a forma és a tartalom. A formának, azaz a pártállami elvárásoknak volt primátusa, a szöveg, tartalom már jóformán nem is számított: „amikor megjött a jó nagy Ceauşescu-beszéd, akkor hála Istennek

¹⁹¹ Az RKP Központi Bizottságának 1971. október 5-i határozata értelmében létrehozták a Ştefan Gheorghiu Társadalompolitikai és Vezetőkáder-továbbképző Akadémia Újságíró Szakát (Kuszálík 1996). A képzés működésére vonatkozóan lásd Tismăneanu 1992, illetve a 3.4.1-es fejezetet.

¹⁹² Az erre vonatkozó KB Határozat hivatalosan július 1-én jelent meg. Ld. *Monitorul Oficial al RSR*, anul XIII nr. 57 din 1 iulie 1977.

¹⁹³ Gáll Ernő egy 1984-es levelében említi, hogy míg a cenzúra felszámolása előtt világosan átlátható mechanizmusok voltak érvényesek, 1977 után az volt a legborzasztóbb, hogy nem lehetett tudni, mikor ér véget a beavatkozás. Ld. Gáll 2003:430-432.

nem kellett semmit csinálni, mert tele volt az újság az ő beszédével”¹⁹⁴ (6.). A mindennapi öncenzúra alkalmazása azonban nemcsak a szövegek tartalmától való eltávolodást eredményezte, hanem nagyfokú cinizmust is: „Nem az újság hazudott, hanem azok, akik az újságnak az információt szolgáltatták” (2.)

Érthető tehát, hogy az *örökös* számára a múlt értékelése nagyon fontos, és ez értékelés két véglet között mozog. Egyrészt az önmagával és az akkori korról való őszinte szembenézés elutasításával, és az ebből származó multságépítéssel találkozunk: „*nekem különösebb elszámolnivalóm nincsen... semmiféle lelkiismeret furdalásom sincsen, hogy rosszul tettem volna*” (6), illetve pozitív megéltéssel, hiszen az egykori lapnál dolgozni „öröm” (is) volt: „*abszolút jó világ volt, nem kellett gondolkodni anyagiakon, mert a párt eltartotta*”. Másfelől tömör beismerésnek lehetünk tanúi: „*Egyik legsötétebb periódusom nekem az volt (...), mert egyszerűen nem ismertem rá mindarra, amit én írtam.*” (8). E kétfajta ellentétes viszonyulás között mintegy átmenetként találunk olyanokat is, akiknek sikerült valamilyen mérleget elkészíteni:

„*szembenéztünk, mikor jött a változás ... vállaltuk korábbi tetteinket, írásaink jó részét is tudtuk vállalni, nem mindegyiket ... Van jó néhány olyan írás, amivel az ember ma nem dicsekedne. Ilyen volt az élet... kevés volt az olyan bátor ember, aki nyíltan szembe mert szegülni, -szállni az akkori hatalommal... Voltak ilyenek, minden tiszteletünk az övék... A többség sorsa az volt... az [olyan] volt, mint az enyém...*” (5.)

“*Nem hiszem azt, hogy mindaz, ami abban az időszakban (...) létrejött, az értéktelen. Nagyon sok torz vagy fércmű született, nyilvánvalóan az irányításnak megvoltak a hátrányos körülményei. Ennek ellenére, ha ezek a lapok (...) ebben az időszakban nem működtek volna, akkor itt nem lenne magyar szervező élet.*” (1.)

Érdeemes megfigyelni, hogy mindkét esetben egyfajta önlegitimációs-kompromisszumos eljárásról jelentkezik a közösségben való feloldódás igénye is: az egyikben a személyes életút belesimul környezetébe, míg a másodikban az elkészített mérleg pozitívnak tekinthető, és mint ilyen hozzájárul a „romániai magyar közösség” fennmaradásához.

¹⁹⁴ Nagy a kísértés felidézni itt a román eszmélet történetét egyik leghíresebb, Titu Maiorescutól származó elméletét a tartalom nélküli formákról. Noha az elmélet a román modernizáció kritikájaként, a nyugati intézmények romániai látszatszerű átvételéről szól, jelen kontextusban is értelmet nyer.

A kisebbségi túlélési küzdelem részének tekintett sajtó óhatatlanul is betölt olyan szerepeket, amelyeket a klasszikus sajtószerpek között (pl. tájékoztatás, szórakoztatás) nem szokás említeni. Ilyenek az anyanyelv-használat, a nemzeti tudat „ébredtartalása”. Ez utóbbiakhoz kapcsolódik a kommunista rendszerben a sajtó sajátos szerepe: ha már nem válhatott a hatalom őrévé (nem tölthette be *watchdog* funkcióját), a sajtó maga lett a Hatalom. És mint a Hatalom megtestesítője szervezett, intézkedett és igyekezett beépülni a mindennapi praxisokba, ami részlegesen sikerült is.¹⁹⁵ A múlt rendszerben is újságíróként tevékenykedő jelenlegi főszerkesztők említenek néhány olyan technikát is, amelyek által a sajtó-mint-hatalom saját befolyásolási potenciálját növelte, ám érdekes módon a mindennapi térben mintegy megszelídülve a kisebbség közösségi szervezőjeként is fellépett. Ilyenek voltak például a közösség- és közönségszervező kezdeményezések (sportrendezvények, kiállítások, könyvbemutatók szervezése), a jogi esetek követése, utánjárása, burkolt iskolai statisztikák összeállítása.¹⁹⁶ Noha e technikák alkalmazása – nem bevallottan ugyan – „piaci elemeket”¹⁹⁷ is tartalmaz (hiszen nem nehéz belátni, hogy a háttérben az olvasótábor megtartásának szándéka is működik), az interjúk elmeséléseiben ezen elemek az egypártrendszer irányítása közepette is a múlt szépséges mivoltát hivatottak érzékeltetni. A jelen bizonytalan helyzetéhez képest a korábbi (egyébként stabilan magasabb példányszámot felmutatni is képes) időszak kissé idillikusan átíródik.

„Emlékszem, bizonyos közéleti dolgokban, akkor is voltak ilyen témák, (...) amikor megírtunk egy kritikát valamiről, az első az volt, hogy miután elolvasták a Pártbizottságnál, rátelefonáltak az illetékes igazgatóra, és azok úgy futottak, mint a nyulak hogy valahogy megoldják a kérdést. Most? Bármit megírhatnak, senki még a füle botját sem mozdítja. Akkor? Ha valamiről leírtunk valami negatívumot, három nap alatt biztos meg volt oldva. Aztán, hogy az parancsra ment, hogy ez a pártbizottsági akárki rátelefonált, 'hogy álltok, mi van?, mi nincsen?', akkor azok tudták, hogy ha nem oldják meg, akkor inog a szék. Mostan akármit megírhatok. A visszhangja maximum az olvasó, aki azt mondja, hogy jó, hogy mondják, mert a szívemből mondják, de ennyi.” (6.)

¹⁹⁵ Biró A. Zoltán szerint a szocialista rendszer médiája “az életvilág peremén nyertek elhelyezést, mint önkényesen lehívható és visszavezethető entitások. Fizikailag bent vannak, de a mentális síkot vagy a mindennapok folyását tekintve kívül levőnek számítanak”. (Biró 1998:16).

¹⁹⁶ Egyik lapban rendszeresen közölték az első osztályosok neveit.

¹⁹⁷ Az idézőjel azt sugallja, hogy valójában szimulált piac működött. Ennek sajátosságairól a későbbiekben még szó lesz.

Mindebből az is következik (és ezt többen is kihangsúlyozzák), hogy a pártállami szűrőkkel kondicionált nyilvánosság társadalmi ereje, „hatékonysága” a jelenleginél erősebb volt. A sajtó és a hatalom összefonódása mindkét felet erősebbé tette, a nyilvánosságban megjelent szövegek társadalmi hatása érzékelhetőbbé válhatott. Ez természetesen nem érvényes minden megjelent szövegre, sőt a 80-as évek végén – mint ahogy előbb is láttuk - már nem is szövegek jelentek meg, hanem formailag elfogadott betűegyüttesek, amelyeknek tartalma teljesen mellőzhető volt, illetve a mindennapi tényekhez vajmi kevés közük volt. Ugyanakkor az is megfogalmazódik, hogy a mai sajtónyilvánosság befogadóbb, ám társadalmi aktivizmusa alacsonyabb.

És elérkeztünk 1989. december 22-hez. Ceaușescu és a rendszer megbukott, a lapok új életet kezdtek: vezetőségi váltásokra, lapnevek megváltoztatására került sor. Megalakult az országos RMDSZ¹⁹⁸ és beindult a helyi szervezetek létrehozásának hulláma. Az új szervezetek létrehozásában nagy szerepe volt az újságíróknak. A korábban már említett anyanyelv megőrzésében és a „magyarságtudat” fenntartásában játszott szerepükből kifolyólag az újságírók értelmiségi feladatként élték meg a helyi érdekvédelmi szervezetek létrehozásában történő részvételt. Az *örökös* azonban nem átlagemberként vett részt a helyi RMDSZ szervezet létrehozásában, hanem nagy valószínűséggel alapító tag is volt. Igazi kelet-európai értelmiségiként viselkedett, aki nem csak hivatásnak érezte a társadalmi aktivizmust, az eseményekben való részvételt, hanem az ehhez szükséges eszközökkel is rendelkezett. *Telosz* és *techné* egyesült benne, ugyanakkor utalás szintjén felbukkan az is, hogy e hivatásszerű feladat teljesítése valamilyen módon összefügg a korábbi évtizedek hatalomközeliségével¹⁹⁹ is.

„89-nek a végén itt alapító tagja voltam a megyei RMDSZ-nek, én készítettem el az első alapszabályzatot, az ilyen kiáltványszerűséget, melyet felolvastak az alapító gyűlésen, hatalmas tömeg előtt, kétszer is. Két ilyen nagygyűlés is volt, egyik az RMDSZ alakuló nagygyűlése, a másik pedig a rendszerváltó nagygyűlés, ami a főtéren zajlott.” (8)

¹⁹⁸ Az országos RMDSZ megalakulásának körülményeiről ld. például Domokos 1996:14-27.

¹⁹⁹ Ma már klasszikusnak számító művükben Szelényi és Konrád kifejti, hogy az értelmiségi tudáshoz mindig kapcsolódnak olyan transzcendens elemek, amelyeket a kor érdekviszonyaiból, illetve magának az értelmiséginek a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíciójából kiindulva érthetünk meg. (Konrád – Szelényi 1989) Külön elemzéseket igényelne a romániai (magyar) írástudók (írók, újságírók) 1989 utáni politikában való részvétele. Jegyezzünk itt meg annyit, hogy a kisebbség ügyeiért leglátványosabban az írók, újságírók tevékenykedtek, akik éppen ezért kénytelenek voltak kisebb-nagyobb paktumokat is kötni a hatalom képviselőivel. Egy egyszerű példa: a cenzúra kijátszása az öt képviselő személyek megismerésén kívül, a hatalom működésének megértését, a hatalomban való részvételt is feltételezte.

“Tagja voltam, kezdve 1964-től egészen a pártnak [RKP-nak] a bomlásáig. Tagja voltam, és 1989-ben együtt néhány barátommal (...) és másokkal az RMDSZ megalapítója voltam.” (1.)

Az alapítás után az örökösök egy része további funkciót is vállal az RMDSZ-en belül (pl. vezetőségi tag, helyi tanácsos), ám van, akinél viszonylag hamar működésbe lép a szakmai öntudat, amely az elköteleződés elutasításával jár együtt:

“(…) a szerkesztőséget át akarta venni a frissen alakult RMDSZ helyi szervezete és ki akarta nevezni vezetőségét. Ennek a lap közössége ellenállt és azon a véleményen volt, hogy demokratikus úton kell megválasztani a lap vezetőségét és nem kinevezéssel, ahogy ezelőtt a pártbizottság tette” (10.)

“(…) kezdetben ennél a lapnál olyanok dolgoztak akik a régi pártnál is jelen voltak, és hát mindenki torkig volt már az elkötelezettségekkel, a fentről jött értékes útmutatásokkal és elvárásokkal, úgyhogy amikor erre lehetőség lett, akkor azonnal kinyilvánítottuk azt a szilárd óhajunkat, hogy ez egy független újság lesz.” (11.)

Mindezzel együtt az RMDSZ támogatása, szimpátiája gyakorlatilag mindegyik örökösnél fellelhető:

„’90 elején abban a nagy rózsás hangulatban majdnem mindenki RMDSZ tag lett... Én is az lettem, az vagyok ma is ... ezt, ezt vállalom, ezt nem pártnak érzem, hanem kisebbségi szervezetnek, ami a nemzeti közösségünk érdekvédelmét kell, hogy szolgálja. Ez több, kevesebb sikerrel sikerült is, hogy helyileg ez nem mindig így valósul meg, az az emberek hibája, nem az RMDSZ-é (...). Tisztséget nem vállaltam, az üléseken itt helyileg nem vettem részt, azt elmondhatom azonban, hogy minden RMDSZ kongresszuson ott voltam.” (5.)

„Az RMDSZ-nek szimpatizánsa vagyok, tudniillik úgy döntöttem, hogy egy bizonyos fajta függetlenségre van szükség ahhoz, hogy újságírói függetlenségre szert tehessek. Egyértelműen szimpatizánsa vagyok az RMDSZ-nek, hűséges szavazója stb., de nem vagyok tagja.” (1.)

„Eddig nem vettem részt a politikai életben. A társadalmiban igen, abban részt vettem, voltam élesztő is és erjesztő is, de én ebben a buliban nem veszek részt. Természetesen tagja vagyok [az RMDSZ-nek], ha eljönnek tagdíjért, akkor fizetek, de én nem járom a házat.” (9.)

6.1.2 A menedzser

A *menedzser* típusú lapvezetőket napilapoknál és hetilapoknál egyaránt megtaláljuk, származás és iskolai végzettség vonatkozásában pedig a legheterogénebb csoportot alkotják. A szülők végzettségét tekintve egyaránt találunk értelmiségieket és középosztálybelieket, de első generációsokat is. Az iskolai végzettség is megoszlik, ám közös vonásuk az, hogy noha irodalmi próbálkozásaik is voltak, irodalmi körökben is szocializálódtak, csak ritka esetben rendelkeznek filológiai felsőfokú előképzettséggel. Sőt, felsőfokú végzettséggel sem rendelkezik mindegyik menedzser, és aki tehette, 1989 után akár otthon, akár külföldön különböző újságíró képzéseken vett részt.

A *menedzserek* legszembeötlőbb sajátossága az életkoruk: zömük gyerekkora ugyan a Ceaușescu-diktatúra éveihez kapcsolódik, szakmai kibontakozásuk azonban – egy-két kivételtől eltekintve – már a kilencvenes évekre tehető. Életútjuk elmesélése során megemlítik a katonaságot, és a múltra való reflektálásukban felbukkan – igaz, néha csak utalás szintjén - az 1989 előtti elnyomó gépezet és az ahhoz való viszonyulás:

„(...) összesen 17 hónap katonaságot végeztem, ebből 16-ot építőipari telepeken, máig nem tudom az okát, hogy miért számítottam én gyanús elemnek a hadsereg számára már 18-19 évesen, és miért nem kerültem fegyveres kiképzés alá, hanem eleve munkaszolgálat, úgynevezett munkaszolgálatra.” (4.)

„(...) agráripari középiskolába iratkoztam be, ahol olyan szerencsém volt, hogy találkozhattam azokkal a tanárokkal, akiket a rendszer száműzött, büntetésként helyezett az agráripari középiskolába azért, hogy ott úgysem fognak elérni eredményeket.” (12.)

„(...) nagy igény volt a szerkesztőségen belül új arcokra, tehát olyan arcokra, akikhez nem tapadt semmi kellemetlen élmény a korábbi időkből.” (3.)

Narratívájukban a pénz, az egyéni boldogulás kiemelten fontos helyet foglal el, ugyanakkor mindennapi szerkesztőségi munkájukban is a feszesebb munkaszervezés érvényesül, lapvezetési stratégiájuk pedig piaci szemléletről (a konkurencia és az olvasói igények figyelembe vételéről) árulkodik, egyszersmind lap-politikában gondolkodnak. Természetesen

ezek az elemek a másik két típusnál is felbukkannak, de az itt tárgyalandó esetekben sokkal hangsúlyosabban vannak jelen, részben éppen a lap tulajdonosi struktúrájának köszönhetően (pl. külföldi befektető).

„(...) [a tulajdonosváltás] más mentalitást igényel, más felfogást, más munkastílust igényel részünkről is, tehát egy gyorsabb reagálású, pergőbb ritmusú, egész napos, egész napot igénybe vevő munkafolyamatot igényel. Eddig, azért ez nem így volt, és ez ilyen szempontból pozitív is lehet” (7.)

„Engem hamarabb hívhatnának egy más lapnál kiadóigazgatónak vagy lapigazgatónak. Mindenesetre az én feladatköröm nagyobb részét gazdasági és kisebb részét szerkesztési, de szerkesztési is. Nekem a munkaköri leírásomban az szerepel, hogy gazdasági és adminisztratív vezetés, (...) örökös a lap politikája fölött, a lap politikájának kialakítása és reprezentálása.” (23.)

„(...) az idő az minket igazolt, és ... amikor azt mondom, hogy mindent mi próbáltunk megoldani, ez azt jelenti, hogy megpróbáltuk a saját életünket is - mert nagyjából benne van a saját életünk is ebben az egész vállalkozásban - s a lap életét is úgy összefogni, hogy az lehetőleg életképes maradjon. Természetesen, hogy profit-orientált, minden profitorientált, mert a profitból él az ember” (13.)

Ez a beinduló „menedzserizmus” azonban nem csak a munkastílusra hat ki, hanem a kiadványok tartalmi vonatkozására is: egyrészt élesen szétválasztják a hírt és a kommentárt, másrészt pedig valamilyen mértékű bulvárosodást is felvállalnak.

“Ennek a lapnak sikerült több szempontból is szakítani az „erdélyi hagyományokkal”. Hagyománynak lehet tekinteni hogy szakmailag keverednek a műfajok, hogy nem különül el a hír a kommentártól, hibrid műfajok jelennek meg az újságírásban.” (3.)

Regionális megközelítésben is fontos felismerésre juthatunk: a *menedzserek* sokkal inkább olyan vidékeken, megyékben működnek, ahol a magyarak részaránya nem éri el az 50 százalékot sem. Noha a célközönség a magyar nyelvű olvasó, e régiókban a román lapok (is) konkurenciát jelentenek.

E – mondhatni – nemzedéki alapon is behatárolható *menedzser-lapvezetők*, életkorukból kifolyólag, „megúszták” azt, hogy az egykori RKP tagjai legyenek, ám majdnem mindegyikük közel állt eme „beavatáshoz”, csak hogy az 1989-es decemberi történések során ez aktualitását veszítette. Ez nem jelentette ugyanakkor azt is, hogy a majdani lapvezetők ne vállaljanak közéleti szereplést. A későbbi *menedzserek* zöme aktívan részt vett az 1990 elején beinduló különböző ifjúsági szervezetek, intézmények létrehozásában. A ’90-es évek elején az újságírás és az (RMDSZ színekben történő) szervezeti/politikai élet esetükben párhuzamosan zajlott, ám a későbbiekben az újságírói szakma üzése felülkerekedett a politikával szemben, amihez – részben ezért is – egyfajta RMDSZ-bírálat vagy legalábbis egyfajta mérték- és távolságtartó viszonyulás is társult. Nem véletlen, hogy e csoport tagjainak nagy része azt állítja, hogy igenis léteznek tabuk a romániai magyar sajtóban, és a tabuk létét éppen az RMDSZ-vezetők különböző ténykedéseivel hozzák összefüggésbe.

6.1.3 A lokálpatrióta

A *lokálpatrióták* nagy része a megyeinél kisebb terjesztésű lapokat vezeti, ám találunk kivételeket is. Mint nevük is sugallja, legfontosabb tulajdonságuk a szűkebb környezethez való viszony felértékelése:

„Őshonos idevalósi vagyok, még a dédnagymamám is itt született” (24.)

„Én tőzsgyökeres idevalósi vagyok, itt is születtem. Az egész gyermekkoromat itt töltöttem, iskolába is itt jártam” (21.)

„Itt születtem 42 éve, azóta is itt élek” (20.)

„Itt születtem, gyerekkoromat is itt töltöttem, elmondható, hogy ki se mozdultam a városból” (17.)

A város és vidékéhez való sokrétű kapcsolódás akkor is tetten érhető, ha adott esetben a lokálpatrióta szülőhelye máshol volt:

„Gyerekkoromban kerültünk ide, (...) itteni gyerekkorom az annyira meghatározó, hogy végső soron, ahol most élek, sok mindennel elégedetlen vagyok, de valahogy azt érzem, mintha itt születtem volna.” (16.)

A lokálpatriotizmus, mint vidékiség a tágabb társadalmi világhoz való elzárkózó viszonyulásként is értelmezhető, a vidéki ugyanis az, aki elsősorban saját magával és szűkebb környezetével foglalkozik. Ez a beállítódás még inkább szembeötlő, ha interetnikus (mentális) térben mozgunk:

“Nem is tudom hogy a közönségünk hogy venné, hogyha én román nyelvű lapban közölnék (...) ez a téma egyébként hogy a románokkal miként konspirálunk... Tegyük fel, hogyha én megírnám a legújabb helyi botrányt egy román lapnak, hazaárulónak lennék kikiáltva.” (15.)

A nagyrészt munkás-paraszti családból származó lokálpatrióta egy része akár „kényszer-lokálpatriótának” is tekinthető, hiszen életútja során – noha „jó tanuló” volt a középiskolában – nem sikerült egyetemre bejutnia, vagy ha igen, akkor különböző okoknál fogva felsőoktatási tanulmányai félbeszakadtak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem sikerült elérnie valamilyen „centrumszerű intézményt”, ugyanis írói és/vagy újságírói ambíciókat táplálva előbb-utóbb kapcsolatba került elismert folyóirattal vagy „illusztris emberekkel”, néhányuk pedig 1-2 éves tanfolyamra vagy szakirányú főiskolára is járt:

„Az újságírás tulajdonképpen a Korunknál kezdődött. Nagyon magas színvonalon. Nagyon illusztris személyekkel szerepeltem egy folyóiratban: Balogh Edgár, aztán Tőkés László püspök úr, és a többi, és a többi... Kántor Lajosról már nem is beszélve... Cseke Gábor, satöbbi. Ő is sokat segített nekem.” (20.)

„Szegeden végeztem egy hat hónapos újságírói tanfolyamot. Nekem végzettségem akkor az érettségi diplomán kívül nem volt. (...). Elvégeztem ezt a tanfolyamot, utána még több ilyen gyakorlatpalásos multimédia tanfolyamon vettem részt, ... amire a legszívesebben emlékszem és [ahol] igen nagy szakemberekkel találkoztam, az egy Sopronban megtartott rendezvény volt.” (16.)

„Tulajdonképpen '89 előtt írtam egy pár cikket az Ifjúmunkásnak, utána egyetemista koromban a Korunknak, aminek volt egy nagyon jó fiatal gárdája, többen nőttünk fel közülük.” (18.)

A magyarországi és romániai magyar „nagy szakemberekkel” való találkozások hozadékát azonban nem egyszerű helyi szinten kamatoztatni, hiszen a lehatárolt olvasói kör (egy kivételtől eltekintve 1000-4000-es példányszámokról van szó), a kis méretű szerkesztőség, a helyi politika közelsége, esetenként a helyi konkurencia igencsak korlátozza az újságírói mozgásteret.

Az előbb említett helyi politika közelsége sok esetben a helyi (és ez által az országos) RMDSZ-hez való viszonyulásokban, összefonódásokban ölt testet. Nézzünk meg az alábbiakban egy sokatmondó példát a helyi sajtó kapcsolathálójáról:²⁰⁰

„Tulajdonképpen itt minden szervezet egy család, itt van például a Pedagógus Szövetség, amelynek az elnöke az egyik megyei RMDSZ alelnök is. Kapcsolatunk van a Tanfelügyelőséggel és a Pedagógusok Szövetségével. Ezen kívül ott van az EMKE, akinek a városi alelnökei Horváth György és Horváth Györgyi szintén állandó munkatársaim a kulturális rovatnál. Ugyancsak munkatársam Kántor Ferenc az EMKE egyik alelnöke és fia, akik a tárlatokról szoktak tudósítani. Az Erdélyi Magyar Múzeum Egyesülettel ugyanez a helyzet, a Rákóczi Társaság elnökével, Tóth Csillával is nagyon jó a kapcsolat, ő különösen a szomszéd városi Rákóczi ünnepségekről szokott beszámolókat írni a lapban. Gyakran ír az újságban a Kossuth Egyesület vezetője gárdája, például Harsányi Pál, most újabban pedig Kovács Erika, aki átvette a közeli Józsefvárosi EMKE irányítását. Aki valamilyen szerepet kap, azt megpróbáljuk bevonni, mert azt nem véletlenül kapja. Először is azért, mert az információ nálunk van, és másodsorban azért, mert jó tollú emberek.” (18.)

Az interjúalanyok elmesélései szerint továbbá egy helyi szinten érvényesített RMDSZ sajtópolitika körvonalai is kirajzolódnak. E politika szerint minden régióban RMDSZ-közeli lapokat indítottak, azokban a városokban pedig, ahol már létezett (RMDSZ-től) független lap, a helyi médiaegyensúly érdekében szintén indítanak, vagy indítani szándékoznak egy új kiadványt. Megjegyzendő azonban, hogy a helyi médiaegyensúly helyenként az országos

²⁰⁰ Kutatásaitikai megfontolásokból a személy-, város- és részben az intézmény neveket megváltoztattuk.

RMDSZ-en belüli konfliktusok²⁰¹ helyi lecsapódásainak is tekinthetők: egyik helyi lap egy adott platformhoz kapcsolható, míg helyi konkurenciája (ami nem föltétlenül egy adott város másik lapját jelenti) egy másikhoz.

A lokálpatrióta típusú főszerkesztők RMDSZ-hez való viszonya az előbbieik fényében az elkötelezettség (kiegyensúlyozott hűség) és ellenpólusa (a helyi harcos) között mozog.

„S akkor az akkori RMDSZ-vezetés úgy látszik, hogy rám gondolt, mint hát aki nyilván már valamit kapisgál a dologból... És én ekkor ideiglenes jelleggel elvállaltam - hangsúlyozottan ideiglenes jelleggel- két hónapra elvállaltam a vezetését a lapnak. (...) Nem engedték, hogy visszaadjam a mandátumomat, a nemlétező mandátumomat. Tehát csináltam tovább.” (20.)

„Egy napilapot akar indítani most az RMDSZ. Ugyanis mi nem vagyunk RMDSZ-lap. Bár ránk fogták ezt is, akkor az a baj, hogy ellenzékiek vagyunk, de mi ott szépen középben, ennek is hangot adunk, annak is, és ez nem tetszik ennek, az annak (...) Mondom, azért nem kapunk semmi támogatást, mert nem RMDSZ-lap vagyunk.” (24.)

„Vállaljuk azt, hogy élbe [szembe] kerülünk vezető beosztású emberekkel, hogy megutáltatjuk magunkat bizonyos politikusokkal, és vállaljuk azt is, hogy félnek az emberek a laptól egy kicsit. Igen, ezt mind vállaljuk”. (17.)

*

Az eddigiek összefoglalásaként megjegyezhetjük, hogy a romániai magyar írott sajtó vezetőtípusai a lap jellege valamint a szakmai szocializáció mentén három csoportba sorolhatók. E két alapidimenzió kihat a kilencvenes évek közéleti szereplésére is, ezen belül pedig eltéréseket tapasztaltunk az RMDSZ-szel kapcsolatos viszonyrendszer szintjén. A „valóságos” lapvezetők különböző mértékben hordozzák magukban az eddig említett típusjegyeket (azaz: az örökösnek is *menedzsernek* és *lokálpatriótának* kell lennie valamilyen mértékben, a *menedzser* is mutat örökös- és *lokálpatrióta* jegyeket, és a *lokálpatrióta* is valamilyen mértékben *örökös* és *menedzser*), ám a továbbiakban megvizsgáljuk, hogy egyéb tematizációk, illetve a sajtó működése szempontjából releváns témák mentén, milyen különbségek azonosíthatók be. A főszerkesztők egyes témák szerinti véleményeinek

²⁰¹ Legtöbbször ez a konfliktus az RMDSZ mérsékelt szárnya (ún. Markó-vonal) és a Reform Tömörülés (Tökés-vonal) közötti vitákat jelenti.

összevetése azonban nemcsak a típusok közötti különbségekre, hanem az általunk vizsgált sajtónyilvánosság sajátosságaira is rávilágít.

6.2 Küldetés – azaz a kisebbségi sajtó funkciói

Az interjúk során rákérdeztünk a főszerkesztőkre, mit tartanak saját lapjuk küldetésének. Noha a *küldetés* szó eléggé általános és megfoghatatlan, ugyanakkor némi fennköltséget, vallási teleológiát sugall, használata mégis nagyon elterjedt az intézményi, főképp a hosszú távú intézményi stratégiák kidolgozása vagy felmérése, illetve valamilyen minőségbiztosításban való gondolkodás során.²⁰² Az alábbi táblázatban összesítettük azokat a kulcskifejezéseket, amelyeket válaszadóink a küldetés kifejezésre mint hívó szóra adtak. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a válaszokat a korábban említett főszerkesztő típusok szerinti bontásban ismertetjük (az idézőjeles részek természetesen interjúalanyaink szavait fedik):

30. táblázat

Örökös	Menedzser	Lokálpatrióta
„Mondani kell a magunkét”	„Demokrácia hajtása”	Biztatás
Ésszerű kompromisszumok	Demokrácia védelmezője	Erkölcsei tartás
Felelősség	Együttgondolkodás	Igazságkeresés
Helyes válaszadás	Képviselni „a kisebbségi vonalat”	Konfliktusok vállalása
Közös gondolkodás	Megszólítani a magyarságot	Közérdek szolgálata
Közösség	Nemzeti önazonosság megőrzése	Magyarság
Közszolgálat	Olvasót kiszolgálni	Magyarság szolgálata
Kultúra	Olvasottság	Önmegvalósítás
Kultúraformálás	Stratégia	Örömet adni
Magyar üzenet	Szórakoztatás	Reményt adni
Magyarság megőrzése	Tájékoztatás (3-szor)	Szórakoztatás
Megmaradás	Tolerancia	Tájékoztatás (2-szer)
Nacionalizmus, kizárás elutasítása	Újszerűség	Tartsa a lelket az itthon maradáshoz
Tájékoztatás-Okítás		
Olvasói igények kiszolgálása		

²⁰² Manapság minden, önmagára valamit is adó, azaz minőségi szolgáltatást nyújtani kívánó gazdasági, oktatási, kulturális stb. intézmény rendelkezik küldetésnyilatkozattal (Mission Statement-tel). Az intézmények saját minőség koncepciójukon kívül megalkotják küldetésnyilatkozatukat, amely az intézmény „leírására, hirdetésére és tájolására alkalmas”. (Setényi 1999)

A táblázat oszlopai nemcsak a kisebbségi sajtó sajátos funkcióinak leírását teszik lehetővé, hanem az egyes főszerkesztői típusokon belüli árnyalását is. Eszerint:

- Az *örökösök* egyfajta „megmaradás-paradigmában” gondolkodnak saját lapjukat illetően, amely a kisebbségi közösség kulturális és felelősségteljes okítása által, valamint a kizárás elutasítása által valósítható meg. Érdeemes megfigyelni, hogy az e csoportba tartozók a lap küldetése kapcsán egyszer említik a tájékoztatást, de azt is összefüggésbe hozzák valamilyen értelmiségi-felvilágosító szereppel:

„Mi tájékoztatjuk őket, minden kérdésben okítjuk (sic!) őket. Én azért nem mondanék le a sajtónak a nevelő, okító szerepéről. Figyelmeztessük őket, részt vegyünk az újságírás eszközeivel a magyarság jogaiért vívott harcban, feltárjuk a nehézségeket, és mondom, mindenhez hozzá kell tenni azt, hogy magyarság. Mert egy újság többet nem tehet, mint azt, amit tennie kell, csak hozzá kell tenni azt, hogy ezt az erdélyi, romániai magyarságért tesszük.” (2.)

- A *menedzserek* teljesen más szótárt használnak. Náluk a demokrácia és annak védelme, valamint a tájékoztatás kiemelt helyen szerepel, és megjelenik a szórakoztatás igénye is. E lapvezetők szakítani akarnak a múlttal, „az erdélyi hagyományokkal”:

„Mi nem küldetésben gondolkodunk, hanem stratégiában.²⁰³ Mi pontosan tudjuk azt, hogy mit akarunk. (...) Nem abban [hiszünk], hogy azt szeretnénk, hogyha a nem tudom, mi történne. Mi számok mentén gondolkodunk, és nem metaforák mentén.” (22.)

Szóhasználatuk néha oly mértékben kevert, mintha a menedzserizmus és a kisebbségi lét kötelességtudó felvállalásának tételezett ellenpólusai között vergődnének:

*„Nem **mi vagyunk** a fontosak, nem az újságíró, **nem én** a főszerkesztő a fontos, hanem a kisemberek, a hétköznapi emberek. Az utca emberének írjuk ezt a lapot és őket tartjuk nagyon fontosnak, elsősorban őket, tehát nem a hivatalosságokat és nem akik elől-,... az előljáróinkat. Persze ők is fontosak, de **mi elsősorban azt tekintem a legfontosabb***

²⁰³ A küldetés és stratégia ellentételezése éppen az előbb említett minőségbiztosítási ismeretek hiányáról árulkodik. Ezért is fontos tudatosítani, hogy a főszerkesztő típusok címkei valójában metaforák.

*küldetésünknek, hogy őket szólítsuk meg, és érezzék, érezzék magukénak ezt a lapot, mert, mert **nekünk írjuk, nekik írjuk.**” (7.)*

A sötéttel kiemelt részekben észrevehető az individualista készítés (hiszen menedzser típussal van dolgunk) és a mi- (azaz közösség)tudat közötti minduntalan áthajlás. A beszéd szintjén az előbbi idézetben látható, hogy az egyes szám és a többes szám első személye mintha össze akarna olvadni (pl. *“**mi** elsősorban **azt tekintem...**”*) Ugyanakkor hierarchikus világszemlélettel is találkozunk, hiszen az olvasókat kismemberekként az „előjárók” ellenében tudja csak elképzelni (ld. még 2.4, 5.3.8 és a 6.3.7 fejezeteknek az újságíróknak az olvasókra vonatkozó elképzeléseiről szóló passzusait).

- A *lokálpatriótáknak* is kiemelten fontos a tájékoztatás, illetve a magyarság kérdései és szórakoztatás is megjelennek mint a lap küldetésének elemei, ám a legszembeötlőbb valamiféle emberi közelség biztosításának vállalása. A lokálpatrióta embertársait biztatni szeretné, örömet, reményt szeretne adni, a mindennapokat legszívesebben elfeledtetné:

„Egyetlenegy célja lehet tulajdonképpen: informálni a lakosságot mindarról, ami a mindennapi élet, mindaz, ami érinti őket, ami a sorsukkal kapcsolatos, örömeket és bánatokat. Én nagyon szeretnék minél több örömet átadni. Sajnos, inkább csak a gondokról szólnak a híreink, de hát ez az élet. Bemutatunk, nagyon igyekszek bemutatni olyan személyeket is akik úgymond akár példaképek is lehetnek. (...) Meggyőződésem, hogy kell a jó példa, és kell látni azt, hogy igenis vannak emberek, akik csinálnak valamit, elérnek valamit. Tehát az ilyesmire különösen hangsúlyt fektetek, hogy ez talán reményt is ad az elkeseredettebb hétköznapokon.” (21.)

„A lap küldetése, hogy kommunikáljon, információt hordozzon, biztasson, nem utolsó sorban azért, mert egy eléggé borúlátó világ van.” (16.)

A küldetésekre adott válaszok összesítése előrevetíti a továbbiakban részletesebben tárgyalandó főszerkesztő típusok közötti „demarkációs vonalakat”, és ugyanakkor általánosabb képet is nyújt az erdélyi magyar sajtó funkcióiról. A küldetések alapján két nagyobb és egy szűkebb csoportba sorolhatjuk a kisebbségi sajtó funkcióit:

1. *Közszolgálat* – például: tájékoztatás, demokrácia védelme, „okítás”, olvasói igények kiszolgálása;

2. *Közösségszolgálat* – például: megmaradás, magyarság és nemzeti identitás megőrzése, tolerancia, erkölcsi tartás;
3. *Szórakoztatás* – csak kis mértékben jelenik meg.

A három csoportba sorolt funkció közül a közszolgálat és a szórakoztatás általában is a sajtó funkcióinak, azaz az újságírói szakmaiság eredményességéből levezethető szerepeknek tekinthető. A közösségszolgálat alá eső sajátos szerepek valamilyen kisebbségi ethosz, kisebbségi erkölcsiség megmutatkozásai. Mint később látni fogjuk, e kompetencia- és moralitásdimenziók minduntalan vissza fognak térni.

6.3 Mentális térképek: a román, a magyarországi és a romániai magyar sajtó megítélése

Beszélgetéseink során azt is megkérdeztük a főszerkesztőktől, milyenek látják a román, a magyarországi és a romániai magyar sajtót. E kérdések hipotézise az volt, hogy tekintve a történelmi-kulturális adottságokat a főszerkesztőknek valamilyen módon viszonyulniuk kell a brubakeri hármashoz: a saját kisebbség, a többségi és az anyaországi nyilvánossághoz (Brubaker 1996, e témakörre részletesebben visszatérünk még a 7. fejezetben). Az általánosnak tűnő kérdésfeltevésnek az volt a célja, hogy válaszadóinkat hagyjuk szabadon asszociálni, ugyanis ezáltal érzékelhetővé válnak bizonyos inter- és intraetnikai határok.²⁰⁴ A határok azonosítása így lehetővé teszi egy olyan sajátos (erdélyi) etnocentrikus attitűdhalmaz körülírását, amelynek fontosabb jegyei nem csak a kulturálisan másnak tekintett román sajtótól, hanem a kulturálisan homogénnek tételezett magyarországi sajtó – reprezentatív szinten jelentkező – sajátosságaitól is eltérnek. A határmegvonások után a „körön belül” maradt jegyek által ragadhatók meg majd a kisebbségi sajtó nyilvánosság sajátosságai – legalábbis a főszerkesztői elbeszélések nyomán.

Az inter- és intraetnikai (magyar nyelvű sajtók) közötti határok létére vonatkozó feltételezések során vizsgálódásainkat óhatatlanul is egyfajta antropológiai, szociálpszichológiai perspektívába kell helyeznünk. Szociálpszichológiai megközelítésben egyrészt meg kell különböztetnünk az auto- és heterosztereotípiákat. Le Vine és Campbell

²⁰⁴ A tükörhatás (azaz a magyarországi és román nyilvánosság főszerkesztői rétegének egymásról és a romániai magyar sajtóról alkotott véleményének) vizsgálata elmarad, de hipotézisként már most megfogalmazható, hogy a magyarországi és romániai román újságírói társadalom nagy valószínűséggel az „ismeretlen” kategóriájával illetné a romániai magyar sajtót: előbbi azért, mert egy távoli és ezért homogénnek tételezett masszának látná, az utóbbi pedig egyszerűen a nyelvi határok miatt nem tudna releváns válaszokat adni.

(1972) például több kutatás alapján tételes leírását adja az „általános” auto- és heterosztereotípiáknak. Mivel a későbbiekben többször fogunk e dimenziókra visszautalni, illetve a felsorolásban szereplő mondatokhoz hasonló szövegek interjúalanyainknál is felbukkannak, nézzük meg tételesen e leírásokat Csepeli nyomán (Csepeli 1997).

Az *általános autosztereotípiá*, azaz a saját csoportról történő ideális önleírás főbb elemei a következők:

1. Büszkéek vagyunk magunkra, megbecsüljük önmagunkat és őseink hagyományait.
2. Hűségesek vagyunk.
3. Becsületesek és megbízhatóak vagyunk egymást közt, de nem dőlünk be az idegenek trükkjeinek.
4. Bátrak és haladó felfogásúak vagyunk. Felkelünk saját dolgaink védelmében, megvédjük, ami a miénk, és nem lehet bennünket kiforgatni abból, amit jogosan megszereztünk.
5. Békeszeretőek vagyunk, szeretjük az embereket, csak megátalkodott ellenségeinkkel szemben van szívünkben gyűlölet.
6. Tisztességesek és becsületesek vagyunk.

A fenti leírással szembenálló *általános heterosztereotípiá*, azaz az idegen csoport jegyeit tömörítő kategorizációs sémák elemei pedig a következők:

1. Önzők és individualisták. A saját fajtájukat mindennél előbbre tartják.
2. Összetartanak, másokat kirekesztenek maguk közül.
3. Becsapnak bennünket, amint lehetőségük nyílik rá. Nem becsületesek, nincs bennük morális fék, amikor rólunk van szó.
4. Erőszakosak és terjeszkedőek. A mi kárunkra akarnak előrehaladni.
5. Gyűlölködnek, velünk szemben különösen rosszindulatúak.
6. Erkölcstelenek és becstelenek.

A fenti felsorolásokból is már-már kirajzolódik, ám más kutatások is azt igazolják, hogy a sztereotípiák két struktúra köré szerveződnek: egy részük valamilyen *kompetenciára* épül, más részük pedig a *moralitás* dimenziójában mozog (Poppe, 1998). Egy másik hipotézisünk szerint a romániai magyar sajtóelit etnocentrikusan gondolkodik, amelyet a szociális reprezentációkban tetten lehet érni. Várakozásaink szerint ezért a romániai magyar sajtóelit a

romániai román és a magyarországi sajtó megítélésekor mint *outgroup*okra fog tekinteni, és ki fogja jelölni az ezektől elválasztó határokat, önmagáról alkotott reprezentációja pedig a kijelölt határokon belül saját maga felértékeléséhez fog vezetni. A határokat ugyanakkor nem teljesen lezárt dolgoknak gondoljuk, hanem olyan entitásoknak, amelyeknek áteresztőképessége lehetővé teszi a három szféra közötti átjárást és kommunikációt. Eszerint feltételezhetjük, hogy a romániai magyar sajtónyilvánosság működtetői (nyelvi-földrajzi-politikai adottságaik függvényében) mindkét másik nyilvánosságból profitálni kíván, azaz a másik két szférából határsértő módon átvesz olyan elemeket, amelyeket életképesen be tud építeni saját működésébe.

Térjünk vissza ezek után az interjúkhoz. Alapvető kiindulási pontunk tehát az volt, hogy a romániai magyar lapvezetőknek valamilyen módon viszonyulniuk kell a román nyelvű és a magyarországi sajtóhoz.²⁰⁵ Ugyanakkor arra is kíváncsiak vagyunk, hogy a korábban meghatározott főszerkesztői típusok viszonyulási rendszerében érezhetünk-e valamilyen hangsúlyeltolódást. Másképp megfogalmazva, egyrészt az a kérdésünk, hogy a romániai magyar sajtó elitjének számító főszerkesztők körében milyen módon jelentkeznek a sajtóra vonatkozó sztereotípiák (és ez által talán e réteg értékrendszeréről is megtudunk valamit), másrészt pedig azt is megvizsgáljuk, hogy e rétegen belül körvonalazódnak-e valamilyen típusfüggő aránytalanságok. Az interjú elemzés továbbá azt is lehetővé teszi, hogy végigtekintsük azokat a sajátos tematizációkat, amelyeket alanyaink véleményeik kifejtése során mintegy kérdés nélkül beemelnek narratívájukba, és amelyek hozzájárulnak a kisebbségi sajtó működésének és működtetésének megértéséhez.

Az elemzés e szakaszában a három különböző (román, romániai magyar, magyarországi) sajtóra megfogalmazott jelzőket, értékeléseket az egyes főszerkesztői típusok szerint, valamint pozitív és negatív dimenziók mentén fogjuk ismertetni. A pozitív és negatív dimenziókba való besorolás során figyelembe vesszük a szöveg kontextusát, ugyanis egy

²⁰⁵ Természetesen a globalizáció feltételei, az internet elterjedése közepette a főszerkesztőknek elvileg a globális piachoz is viszonyulniuk kell. A beszélgetésekből azonban az derült ki, hogy az internet használata elsősorban a magyar és román nyelvű sajtó olvasására szolgál, gyakorlatilag egyetlen válaszadónk sem említette, hogy az internet segítségével más nyelvű lapokat olvasna. Ennek magyarázata – feltételezhetően - elsősorban a nyelvismeret hiányosságaival függ össze.

adott szó, kifejezés negatív vagy pozitív konotációkat egyaránt hordozhat, ám a szöveggörnyezet segít annak eldöntésében, hogy melyik tartományba soroljuk.²⁰⁶

6.3.1 A román nyelvű sajtó megítélése

A többségi hazai sajtóra vonatkozó állításokat az alábbi táblázatba foglaltuk össze:

31 .táblázat

Román nyelvű sajtó megítélése					
Örökös		Menedzser		Lokálpatrióta	
Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
Gazdag	Balkáni	Egészséges	Balkáni	Dinamikus	Balkáni
Színes	Befolyásolható (korrupt)	Gazdasági erősség	Etikátlan	Nyelvezete nem görcsös	Bombasztikus
	Bulvár	Gyors	Felületes	Objektív	Dilettáns
	Etikátlan	Mérsékelt tényyszerűség	Hatástalan	Rámenős (képes feltárni ügyeket)	Elfogult
	Korlátolt	Sok információ	Léha	Rétegzett	Etikátlan
	Nacionalista	Színes	Nacionalista	Sokszínű	Gátlástalan
		Technikai kivitelezés	Szabados	Szókimondó	Kommersz
					Korrupt
					Nacionalista (igaztalanul vádol)
					Primitív
					Szemtelen
					Szenzációhajhász
					Zűrzavaros

A fenti táblázatból láthatjuk, hogy a romániai magyar főszerkesztők között mondhatni konszenzus van a tekintetben, hogy a román nyelvű sajtó nacionalista, balkáni, ám ugyanakkor (értékelendő pozitív módon) sokszínű is. Érdekes módon azonban a lokálpatrióták bátrabban fogalmazzák meg véleményüket, a menedzserek a szemléletüknek megfelelő pozitív oldalakat emelik ki (gyorsaság, gazdasági erősség, technikai kivitelezés), az örökösök pedig gyakran visszafogottabban, kissé elzárkózva (ám a konszenzusszerű

²⁰⁶ Mint később látni fogjuk, a *bulvárosodás* szó például van, ahol pozitív értéként jelenik meg, és van, ahol pejoratív értelme van.

balkanizmusról nem megfélemezve) beszélnek román kollégáik termékeiről. Íme néhány idézet a fentiek érzékeltetésére²⁰⁷:

„A román sajtót balkáninak tartom. Sokkal színesebb, mint a magyarországi sajtó, pedig ott is fröcsköl a vér, de itt omlik, itt omlik a vér, [és ezért] izgalmasabb. A magyarországihoz hasonlítom, az egy merev, az már nyugati – leszámítva a bulvárt. A bulvár uralkodik most a román lapokban.” (9.)

„[A román sajtót] nyelvében, nyelvezetében szabadosnak tartom, szertelennek, témaválasztásában szintén léhának, túlzottan nacionalista. Én megmondom őszintén, nekem nem tetszik a román sajtó. Olyannyira nem, hogy egyre kevesebbet olvasom, éppen azért, hogy ... hogy ne bosszantsam fel magamat túlságosan, és ne vegye igénybe az agysejtjeimet. De mondom, hogy az a negatívuma, ami a pozitívuma is. Az a sokszínűség és ez a, ez a tobzódás, amit... Ha nem lennék érintve azzal, hogy nagyon sokat bántottak meg benne minket is, meg engemet is, mint magyart és újságírókat, akkor azt mondanám, ha kívülálló lennék, akkor azt mondanám, hogy ez egy színes, érdekes, jópofa, de így... benne élve, ... mellette élve ezt a pozitívumát negatívumként élném és élem meg.” (4.)

„Mindenképpen gátlástalanabbnak látom, mint a magyar nyelvűt, sokkal de sokkal gátlástalanabbnak, teljesen gátlástalannak azt lehet mondani. Igen, találkozgatok román újságírókkal is és már a viselkedésük, a habitusuk egészen más mint a romániai magyar újságíróké, sokkal szemtelenebbek, pimaszabbak, ilyenek, biztos meg van abból a hasznuk. Etikátlanabb, ez által a gátlástalanságból fakadóan etikátlanabb. (...) Hát teljesen ilyen uralkodó típusúak. (...) A vezető román lapok nagyon agresszív lapok, így próbálnak közönséget megtartani: agresszivitással, tehát bombasztikus címekkel, nagyon-nagyon odavágva, ha kell, és nem mindig igazságosan. Ez ami szembeötlő a miénkkel szemben, a miénk sokkal visszafogottabb és (...) nem ilyen taktikázó. A román sajtó nem csinál ebből problémát, hát van neki pénze.” (15.)

Poppe előbb említett, a sztereotípiákra vonatkozó fogalmait használva, összesítésképpen a fenti táblázatból azt olvashatjuk le, hogy a romániai sajtó pozitív oldalait a (szakmai)

²⁰⁷ Az idézetek olvasásakor “legyen előttünk” az általános sztereotípa listája, különösen a 6. pont.

kompetenciák mentén találhatjuk, míg moralitása igencsak megkérdőjeleződik a sok negatív tulajdonság miatt.

6.3.2 A magyarországi sajtó megítélése

De vajon milyen a megítélése a magyarországi írott sajtónak? Lesznek olyan elemek, amelyeket a romániai magyar sajtó át akar venni, és be akar építeni saját világába, illetve lesznek-e olyanok, amelyeket véglegesen el akar utasítani? Nézzük az előbbihez hasonlatos többdimenziós (főszerkesztő típus és pozitív-negatív dimenzió szerinti) táblázatot:

32. táblázat

Magyarországi sajtó megítélése					
Örökös		Menedzser		Lokálpatrióta	
Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
„Kevesebb a mocskok”	Egyfunkciós: csak tájékoztató	Jó anyagi háttér	Gazdasági befolyás	Európaibb	Acsarkodó
Könnyebb az utánpótlást biztosítani	Hagyományos műfajok hiánya	Jó munkaszervezés és	Lélektelen, elgépiesedik, elszemélytelenedik	Gazdag tartalom	Bulvár
Kulturált	Létezik nacionalista sajtó is	Magasabb fizetések	Pártos	Informált	Két ellentábor
Professzionális	Vidéki lapok: merev, száraz	Minta	Politikailag elkötelezett	Jobb anyagi háttér	Vidéki lapok: silány
Szakmaiság		Példakép: menedzselés és tartalmi szempontból		Magyarországi hatás	
Személyes kapcsolatok		Professzionális		Nagyobb olvasottság	
Többségi sajtó (és ez előny)		Több információ		Nagyobb piac	
				Példakép (Magyar Narancs – nyelvezet)	
				Technikai kivitelezés	

A magyarországi sajtó megítélése során a pozitív oldalon a professzionalitás szerepel, amelyhez a jobb anyagi háttér, illetve a többségi helyzetből származó előnyök társulnak. Az

ily módon kompetensebbnek gondolt sajtó gyakran mintaképként tételeződik a romániai magyar főszerkesztők egy része számára. A főszerkesztők azonban a magyar média negatívnak gondolt oldalait is megemlítik: a pártosodást és a vidéki lapok száraz, elszemélytelenedő hírlapjait. E megítélésekben gyakorlatilag nincs nagy eltérés az egyes főszerkesztő-típusok között, legszembeütőbbnek a menedzserek anyagi állapotra, munkaszervezésre utaló megjegyzései hatnak, illetve az örökösök vidéki lapokkal korábban fenntartott személyes kapcsolatai. E kapcsolatok azonban egyre inkább már csak a múltéi, hiszen a magyarországi vidéki lapok tulajdonosai már nem tartják ezeket fontosnak.

„van egy testvér lapunk (...) azzal ilyen testvérlapi megállapodást kötöttünk, ami kölcsönös látogatásokat eredményezett, ők is voltak itt, meg mi is voltunk ott. Pillanatnyilag nagyjából ez, ahogy mondjuk egy élő kapcsolat. Volt korábban nekünk, pontosabban az előd lapnak volt kapcsolata az egyik megyei lappal, ami kölcsönös látogatásokat tartalmazó kapcsolat volt, a rendszerváltás után is folytatódott volna ez a kapcsolat, (...) csak időközben ott az újságot privatizálták, s valami osztrák tulajdonos került a képbe, aki azt mondta, hogy efféle nincs pénz.” (8.)

A protokoll-jellegű kapcsolattartáson kívül azonban a magyarországi sajtó, egyszersmind Magyarország gyakran, mint példakép jelenik meg:

„[a romániai magyar sajtó] próbál alkalmazkodni a magyarországi sajtóhoz. Ez már abból is adódik, hogy nagyon sok a közös hely, ahol tanulnak, tehát a romániai magyar sajtókollégiumosoknak a tanárai egy része magyarországi, tehát már így is átkerülnek az irányvonalak, ha úgy tetszik. Nagyon sokan mennek oda gyakorlatozni, ez egy másik pont, ahogy megtanulják ott, hogy is működik a dolog, utána áthozzák ide, és itt próbálják... Hát, arról nem beszélve, hogy a Bihari Napló-t most megvette egy cég, amelyiknek magyarországi újságjai is vannak, tehát ő valahol próbálja az irányvonalat követetni itt Romániában is. (...) A Krónika úgyszintén próbálja azt a vonalat követni, amit a magyarországi, tehát az egyértelmű, hogy a magyarországi magyar sajtó és a romániai magyar sajtó valamilyen szinten [kapcsolatba kerül]... talán a romániai próbál felzárkózni hozzájuk.” (21.)

„Biztosan emlékeznek sokan, hogy volt egy olyan, egy irányvonal, amit pl. a Magyar Narancs szabott meg az új magyar sajtónak, egy újfajta, dinamikus másság, nyelvezet, hát olyanok szerettünk volna lenni, aztán lett, lett ami lett.” (15.)

A magyarországi sajtó tehát egyrészt példaképpé, irányadóvá²⁰⁸ vált, ezen túlmenően pedig valamiféle normalitásnak a melegágya is, hiszen „többségi sajtó”, amelynek „csak előnyei” lehetnek. Noha a megítélés pozitív pólusán itt is kiemelkedik a kompetencia dimenziója, ez a többségi sajtó eltér a romániai román – szintén – többségi sajtótól a negatív megítélések birodalmában: míg a román sajtó moralitása gyakorlatilag megkérdőjeleződött az előbbieken, a magyarországi sajtó moralitása nem kerül hasonló mértékben tematizálásra (emlékezzünk: a román sajtó balkáni, korrupt stb.), és csak mint valami szükséges – többségi/kisebbségi összehasonlításban felbukkanó – rosszat, a pártpolitikai beágyazottságot, gazdasági befolyást említik:

“[magyarországi sajtó] anyagi lehetőségeik jobbak. Reklámpiacá sincs olyan a romániai magyar sajtónak, mint a magyarországi sajtónak. Újságírói sincsenek annyian, és olyan jól képzett újságírók. Én a romániai magyar sajtót azért látom előnyben, ha valami miatt előnyben lehet, hogy azok az újságírók, akik a romániai magyar sajtóban dolgoznak, kevésbé elkötelezettek politikai pártoknak, vagy gazdasági érdekcsoportoknak. Itt még él az a romantikus szemlélet, hogy a romániai magyar újságíró az újságolvasónak elkötelezett.” (12.)

6.3.3 A romániai magyar sajtó megítélése

Nézzük továbbá a romániai magyar sajtósok gyakorlatilag önmagukról alkotott véleményeiket. Az általános autosztereotípiá feltérképezésénél ezúttal egyrészt a többi esethez hasonlóan általánosan is feltettük a kérdést (hogyan látja összességében a romániai magyar sajtót?), de ugyanakkor konkrétan is rákérdeztünk, hogy saját lapjának melyek az erősségei és gyengeségei.

²⁰⁸ Mindkét előbbi idézetben szerepel az „irányvonal” kifejezés.

33. táblázat

A romániai magyar sajtó megítélése					
Örökös		Menedzser		Lokálpatrióta	
Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
„Több, mint hírlap”	Bulvárosodási veszély	Gazdag	Aprofesszionális	Bátor	Fél
Hagyományörző	Kevés információ	Kevésbé bulváros	Dilettáns	Hír/kommentár egyben	Nem mer vállalni
Helyi hírek	Szakemberhiány	Kisebbségi lét sajátosságainak őrzése	Egysíkú tartalom	Ironikus	Kezd megosztott lenni
Jogvédelem eszköze		Magyarságtudat őrzése	Felületesség	Kulturált	Konzerváló tendencia
Közösség/küzdelem		Színes	Hatástalan	Magyarság szolgálata	Bulvárosodik
Kulturális		Szókimondó	Hírek későn	Nem kommersz	Hír/kommentár egyben
Magyarság (érdeke) – kisebbség-szolgálat		Szolgáltatás	Kisebbségi lét tematizálása: terjengős	Szókimondó	Nyelvezet
Minőség		Szórakoztatás	Műfaji keveredések	Van	Szakemberhiány
Növekvő professzionális		Tárgyszerű	Nem okoz sikerélményt az újságíróknak		
Van		Van	Nem tud közösséget kreálni		
			Nyelvezet		
			Sok cím		
			Vizuális elemek hiánya		

Első ránézésre szembe tűnhet, hogy mindegyik főszerkesztő típus kihangsúlyozta, hogy a romániai magyar sajtó erőssége éppen létében rejlik: „van”. A pusztán létezésén túl egy másik erénye egyfajta kisebbségi ethosszal írható le, amely szerint a romániai magyar sajtó szerepe a magyarságtudat megőrzése, az anyanyelv és hagyományok ápolása, a kisebbség fennmaradásáért folytatott küzdelemben való részvétel. Érdeemes megfigyelni azt is, hogy az örökösök tudták a legkevesebb (részletező) negatívumot felsorolni, ők elsősorban a kisebbségi erkölcsiséghez kapcsolódó pozitív elemeket emelték ki, amelyek – amint alább is látható – már-már vallási konnotációkat idéznek²⁰⁹ (vö: hosszú küzdelem):

²⁰⁹ Itt újra felidézhetjük az értelmiségi tudás transzcendens jellegét. Vö. még a 199 sz. lábjegyzettel.

“[a romániai magyar sajtó] nagyon fontos vonása az, hogy van egyáltalán, és aránylag most is színes. (...) Ez a sajtó nyilvánvalóan állandó küzdelemben áll azért, hogy a romániai magyarság, a romániai nemzeti közösségnek az anyagi és szellemi létfeltételei javuljanak. Ez a küzdelem meglehetősen nehéz, teli van kudarcokkal és sokszor tehetetlenségi erő érvényesül benne.” (1.)

A kisebbségi ethoszt meghaladó szinteken azonban a vélemények megoszlanak: a menedzserek egy része szeretné a szórakoztatás, szolgáltatás (és nem szolgálat!) irányába elvinni a lapot, egyfajta bulvarizációt vállalna fel, és élesen szétválasztaná a műfajokat, azaz a hírt a véleménytől. A menedzserek azt is megkockáztatják, hogy talán túlságosan is sok cím (lap) található a romániai magyar sajtópiacon, továbbá szerintük a hírek későn jelennek meg, a kisebbségi problematikák terjengősek a lapban, és ez valószínűsíthetően az újságíróknak sem okoznak örömet.

“A romániai magyar sajtó az egy olyan dolog, aminek a létjogosultsága megvan, a haszna, az igény rá létezik, normális módon elhelyezkedik az össz-magyar nyelvű sajtó kebelében a megfelelő sajátos színekkel, ugyanakkor része a romániai bármilyen nyelvű sajtónak, hiszen sok tekintetben ahhoz tartozunk... A romániai magyar sajtónak középtávon egy olyan irányban történő elmozdulása várható, hogy adott pillanatban túl sok cím van, ahhoz képest, hogy mondjuk egy ugyanekkora területen, lakosság mellett Nyugat-Európában mi a helyzet, vagy akár csak Magyarországon is.” (23.)

“még mindig van egy adag aprofesszionális benne, vagyis másképp írják meg ugyanazt Erdélyben, mint mondjuk Magyarországon.(...) Itt pedig van ennek az egész sajtónak egy plusz funkciója, ami az önazonosságtudat megőrzése például, vagy elsősorban. És akkor emiatt itt sok minden még mindig tabutéma. (...) És vannak műfaji keveredések ebben a sajtóban, amelynek hagyományai vannak, de professzionális szempontból nem biztos, hogy elfogadható. És innen jön egy olyan, ami nem feltétlenül negatív dolog, hogy a romániai magyar értelmiség az sokkal nagyobb mértékben tollforgató, és ma is jelen van ebben a sajtóban, mint például már csak Magyarországon, de még inkább Nyugaton, ahol az újságíró az újságot ír, és az értelmiségi az olvassa az újságot, meg foglalkozik a maga dolgával.” (23.)

„Azt látom, hogy nyilvánosság-vesztett a romániai magyar sajtó, az események után jár, dilettáns többnyire, nem innovatív, nem szakképzett. Azt látom, hogy nem tudja megmozgatni,

nem tud közösséget kreálni maga körül, teljesen ki van szolgáltatva a politikai butaságoknak, gyakorlatilag elejébe megy annak, hogy kiszolgálja a politikumot. De lényeges probléma a romániai magyar sajtóval nem ez, nem ez, hanem benne élőként úgy látom, hogy lényeges probléma az, hogy a romániai magyar sajtó nem okoz sikerélményt az újságíróknak. (...) Gondoljunk bele, milyen dolog úgy írni cikket, hogy senki nem reagálja le, milyen dolog úgy írni cikket, hogy látod, hogy a lapnak a példányszáma csökken, úgy, hogy írhatasz bármit, ugyanúgy karakterszámba fizet a szerkesztőség.” (22.)

A szakemberhiánnyal küszködő lokálpatrióták a kisebbségi ügyek felvállalását helyi szókimondással erősítik meg, és egy részüket, főképp a tömbmagyarságban élőket nagyon gyakran zavarja, hogy ebben régi nyelvezethez kell folyamodniuk, és magyarországi minták alapján, nem használhatnak új kifejezéseket²¹⁰. A híreket általában eseményekhez kapcsolják, és kommentálatlanul nem engedik ki a szerkesztőségből a magyarságra, szűkebb környezetre vonatkozó tényeket.

„A romániai magyar sajtó, azon túl, hogy magyar is és Romániában van, nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy puszta tényközlést végezzen és pártatlanságot mutasson. Tehát nem engedheti meg magának azt, hogy leközljük, hogy Funár ezt nyilatkozta, s ez az eredmény és punctum. Vagy bármit, tehát ami történik, mint például a miniszter vagy a belügyminiszter kijelentette, hogy elvesztette tekintését Hargita és Kovászna megyékben. Es ezzel punctum. Ezekhez nekünk úgy érzem, viszonyulnunk kellene. És időnként ezt hiányolom, ezt a fajta elbújást a szakmai paravánok mögé, hogy hát itt minden menjen nemzetközi szabályok szerint, hadd ne kommentáljunk, csak közöljük a puszta tényeket s akkor ezzel a román sajtóban is egy olyan passzivitást keltünk.” (15.)

Összességében tekintve megállapíthatjuk, hogy a romániai magyar sajtó megítélésének pozitív pólusán a kisebbségi erkölcsiséget találjuk, kisebb részben pedig szakmai kvalitásokat, míg a negatív pólus zömmel kompetencia jellegű kérdéseket vet fel.

²¹⁰ A „nyelvi kérdés” tárgyalását részletesebben ld. a 6.3.8-as alfejezetet.

6.3.4 A sajtóra vonatkozó sztereotípiák összevetése

A poppe-i struktúrákat használva a következő módon összesíthetnénk a három különböző sajtó kapcsán megfogalmazott sztereotípiákat:

34. táblázat

	Magyarországi sajtó		Romániai magyar sajtó		Román sajtó	
	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
<i>Moralitás</i>		(Politikai elköteleződés)	Kisebbségi ethosz			Nacionalista Balkáni Korrupció
<i>Kompetencia</i>	Professzionális		(Fejlődő szakmaiság) *	Szakmai kvalitások	Sokszínű	

*A zárójel a kisebb mértékű előfordulást, jelenlétet jelzi.

A főszerkesztői elmesélések szerint a romániai magyar sajtó sajátos mozgástere tehát a kisebbségi ethosz továbbvitele, amelyet morális szinten egyik oldalról a negatív moralitású („erkölestelen”) román nacionalista, balkáni, korrupció sajtó határol le, másik oldalról pedig a magyarországi sajtóban tapasztalható sajtón belüli politikai megosztottság. Mindkét határkonstituálás „veszélyeket” is tartogat, ugyanis e határokat nem lehet teljesen lezárni: így egyrészt a közeli (román) balkanizáció, korrupció, bulvárosodás jelent veszélyt, másrészt pedig a magyarországi politikai megosztottság begyűrűzése. Ezeket a „veszélyeket” interjúalanyaink jelezték is, hiszen a „bulvárosodás” és a „kezdeti megosztottság” (ld. 33. sz. táblázat) mint negatívumok szerepeltek a romániai magyar sajtó értékelése során. Mint később látni fogjuk, a tabuk fenntartása e határok megőrzését szolgálja.

Szintén a narratívákból körvonalazódott, hogy a kompetenciák terén beindult egyfajta professzionalizáció, de ez korántsem tekinthető lezárt folyamatnak, hiszen a negatív dimenzióban itt találjuk a legtöbb elemet. A szakmai kvalitások kibontakozásának mozgatórugói lehetnek a néha irigykedve nézett magyarországi és román sajtó, gyakran a többségi helyzettel magyarázott kvalitásai, de ugyanakkor szembe kell nézni a szakmaiság és a romániai magyar „sajtóbirodalom” nagy részét, mondhatni kvintesszenciáját alkotó már említett kisebbségi ethosszal. A kompetenciák és a kisebbségi ethosz közötti szembeütközés, a szakmai kibontakozás igénye az interjúk során a következő, néha az előbbieken érintett, ám az alábbiakban még áttekintendő tematizációkat jelenítette meg:

- *Bulvárosodás*
- *Hírforrás kérdése*
- *Hír és kommentár viszonya*
- *Nyelvezet*

6.3.5 *Bulvárosodás*

A bulvárosodás, azaz a szórakoztatóipari elemek felvállalása a román és a romániai magyar nyelvű sajtó megítélése kapcsán is előjött. Míg előbbi esetében nagyrészt negatív konotációkat hordozott, és az ún. balkanizáció egyik sajátosságaként tételeződött, az anyanyelvi sajtóban az egyes főszerkesztő-típusok szerint is megoszlanak a vélemények. Az *örökösök* veszélyt látnak a bulvárosodásban, a *menedzserek* elfogadott szükséges piaci elemnek gondolják.

„nem kell lehajolni, nem kell bulvárkodni” (9.)

„Nagy a kísértés, hogy engedményeket tegyünk a minőségnek, azért, hogy az olvasót megtartsuk. Fenyegeti a bulvárosodás veszélye a lapokat, nehéz ezt kikerülni, ám úgy érzem, hogy ez a mi esetünkben sikerült. (...) Az olvasók tekintélyes részét sikerült megtartani, de mindenképpen elkerültük a bulvárosodást, tehát mind grafikailag, mind tartalmilag egy adott szintet őrzünk, amire a továbbiakban is próbálunk vigyázni” (5.)

„[a romániai magyar sajtó pozitívuma] megpróbálja megőrizni a kisebbségi sorsból adódó sajátosságokat, a negatívumok pedig az, hogy ezt nagyon terjedősen próbálja. Ha kinyitunk bizonyos romániai magyar megyei napilapokat, hát egy betűtenger az egész újság. Tehát a szerkesztés tekintetében azért még van mit javítani és a meglepő az, hogy kis mértékben élnek a vizuális elemek használatával, gondolok itt grafikákra, karikatúrákra, képekre” (7.)

A *lokálpatrióták* csak kisebb mértékben tematizálják a bulvárosodást, amelynek részben az lehet, az oka, hogy fennmaradásuk érdekében már felvállalták (hiszen lapjukban használják) a részleges bulvárosodást, részben pedig a korábbiakban említett lokális RMDSZ sajtópolitika következtében szellemi közösséget vállalnak a kisebbségi ethoszt megtestesítő kanonizált jegyekkel. Ennek szellemében a bulvárosodás megtagadása a „nép okításával társul”:

„Most inkább kezd megfordulni a dolog. Tehát az olvasó, az igényes olvasó... hangsúlyozom, az igényes olvasókról beszélek, és nem a bulvársajtót kedvelőkről... nincs is miért velük foglalkozni... illetve kell foglalkozni velük, csak velük sokkal több türelemre lenne szükség... Tehát nagyon helyes az, hogy az olvasó igénye motiválja a sajtót (...) Nyilvánvaló, hogy akkor mi teret engedünk a humornak is, a szórakozásnak is, de a lényeges dolog mindig az embereket megmozdító, emberek tudatát, gondolkodását fejlesztő, megmozdító kiadványok, anyagok voltak.” (20.)

6.3.6 Hírforrás

Az újságírás és az újságírói termék szociológiai megértésében lényeges a hírforrások számbavétele, ezek működése, illetve az újságírói szféra és a források közötti kapcsolatok vizsgálata. Manapság már a hírforrások szociológiájáról is beszélnek, mely szociológia főképp az információ menedzselésével foglalkozik, és a különböző sajtón kívüli (*extramediális*) társadalmi szereplők médiára kifejtett befolyásolási tevékenységét vizsgálja. Ezek a szereplők általában a politikusok, nyomásgyakorló csoportok képviselői, hírességek és minden más olyan közintézmény, amely egyedi, sajátos érdekeitől készítve a lehető legelőnyösebb módon akarja önmagát a sajtóban megjelentetni. (McNair 1998).

Mivel külön részben fogunk foglalkozni e témakörhöz kapcsolódó tabusítással, jelenleg csak azokat a jelenségeket villantjuk fel, amelyek a hírforrásokhoz való hozzáférés romániai magyar jellegzetességeire vonatkoznak, és amelyeket interjúalanyaink e sajtó megítélése során említettek (a tabuk létére és nem létére ugyanis külön rákérdeztünk). E jellegzetességek két téma köré szerveződnek:

6.3.6.1 A centrum kérdése

Az általunk vizsgált sajtórendszer egy-két kivételtől eltekintve városi, megyei vagy regionális (legfeljebb erdélyi) terjesztésű, és a lapok zöme saját erősségének a helyi híreket tartja. A helyi hírek tekintetében a városi lapok a megyei lapokkal szemben, a megyei lapok pedig a regionális terjesztésű lapokkal szemben élveznek előnyt. Hagyományos hírgyűjtési mód

körvonalazódik, hiszen minél közelebb van térben az újságíró és a hírforrás, annál inkább felértékelődik a hírforrás szerepe, és annál könnyebb a hírforráshoz hozzájutni. Az országos hírek a regionális terjesztésű lapok erősségei:

„A mi pályánk a helyi információ. Ez az, amin mi mindennap taposunk magunkba, mert mi naponta erről a megyéről elmondunk 30 féle dolgot, míg a Krónika, legjobb esetben, 3-4-5-öt hozhat le. (...) Ők ebben a tekintetben nem versenyezhetnek velünk. Ők a központi információk tekintetében tudnak minket meghaladni. Az, hogy mindennap el tudják mondani frissen mi történt Bukarestben a Parlamentben, a kormánynál, az elnöki hivatalban.” (6.)

Felmerült tehát a kérdés a megyei napilapok²¹¹ esetében, hogy mi lesz az országos jellegű hírekkel? Hogyan lehet ezekhez hozzáférni? A városi és megyei lapok számára túlságosan költséges lenne külön tudósítót alkalmazni a fővárosban, és az a kísérlet pedig miszerint a megyei napilapok horizontális egymásra találása eredményeképpen egy közös tudósítót alkalmaznának, nem vált be. Így néhány napilap sajátos módon oldotta meg ezt a kérdést. Mivel e lapok 1997 óta az Illyés Közalapítvány támogatásával naponta ingyenesen hozzáférnek az MTI műholdas híreihez, gyakran előfordul, hogy a romániai híreket az MTI-től veszik át. Érdekes helyzet áll elő: a bukaresti hírek Budapesten keresztül jutnak „vissza” Erdélybe:

„MTI műholdas híroldalt vagy négy éve kapjuk, ez nagyon megkönnyíti a lapszerkesztést. Rá tudunk figyelni a világ eseményeire, Magyarország eseményeire, és sokszor még az országos történéseket is az MTI-ről továbbítjuk, főleg ami Bukarestben történik.” (5.)

6.3.6.2 Etnikai akadályok a hírgyűjtésben

A hírforrásokhoz való hozzáférés azonban helyi szinten sem gördülékeny. Ez leginkább a szórvány vagy szórványosodott vidékeken jelent gondot, azaz ott, ahol a román lapok komoly konkurenciát jelentenek a magyar újságok számára²¹². Az ilyen helyeken a hozzáférés csak egyfajta etnikai határátlépéssel valósítható meg. A forráshoz való kerülés akadályoztatása, a

²¹¹ Azért csak a napilapok esetében, mert a heti vagy a hetente kétszer megjelenő lapoknak “van idejük” a tájékozódásra akár a román, akár a magyar nyelvű sajtóból.

²¹² Noha itt külön nem tárgyaljuk (mivel a tematizációkban nem jelent meg), tudatában vagyunk, hogy a hírforrásokhoz való hozzáférést etnikai akadályok hiányában is befolyásolják a (helyi) politikai, gazdasági kapcsolódások.

határátlépés nehézsége a társadalom mélyrétegeiben meghúzódó előítéletes struktúráknak tulajdonítható és nem egyszerűen nyelvi különbözőségek eredménye. Már csak azért sem, mert éppen ezeken a vidékeken sokkal gyakoribb a kétnyelvűség, és ez nem csak megkérdezetteinknek a *Milyen nyelveket beszél?* típusú kérdésekre adott „bevallások” alapján állítható, hanem nagyon gyakran tényleges román szöszervezeteket is használnak, sőt van, aki vallomásszerűen is elmeséli „találkozását” a magyar nyelvvel:

„Talán egy kicsit furcsa lehet az, hogy egy magyar újság főszerkesztője vagyok, mivel nem végeztem magyar iskolát, tanulmányaimat végig románul folytattam, (...), ez viszont nem akadályoz abban, hogy jelenlegi tisztességemet (sic! - pza) betöltssem. Korábban a román sajtóban dolgoztam, mint újságíró. (...) Én magyarul az egykori megyei magyar nyelvű napilapból tanultam meg olvasni, tehát ott tanultam meg a magyar betűket, nagyon hasonlítanak a román betűkhöz, nem volt probléma. Tehát én ott tanultam meg magyarul, nagyon sokat olvastam magyar nyelven.”

Ilyen újságírói előélet mellett még inkább szembetűnő, és ugyanakkor előbbi, nyelv(ismeret)től függetlenül létező etnikai szűrők hipotézisét erősíti meg az a tény, hogy ugyanaz a főszerkesztő a következő mondja:

„Az igazi konkurensaink a román újságok, mert sokkal nagyobb apparátussal, helyenként nagyobb költségvetéssel dolgoznak, mint a magyar nyelvű napilapok. (...) Nehéz olyan újságírókat találni, olyan embereket találni egyre szűkebb közösségünkben, akik fölvehetnék a harcot azokkal, akik... nem tudom, nem tudom magam kifejezni rendesen, szóval nehéz felvenni a harcot azokkal, akik többségben vannak. Ez egy tehát ahogy mondják „luptă inegală” ... egyenlőtlen küzdelem szerintem. Tehát úgy gondolom, hogy a romániai román sajtó a legnagyobb konkurensünk. Itt az emberek mentalitásával is meg kell küzdenünk, [mert] amikor meghallják, hogy magyar lapot képviselünk, hogy egy magyar lap újságírói vagyunk, nagyon sokan elzárkóznak attól, hogy azokat az információkat, amelyeket minden további nélkül eljuttatják román kollegáinknak nekünk is megadják. Tehát startból vannak olyan intézmények, amelyek azt mondják, például a román prefektúra, azt mondják, hogy nem állnak velünk szóba, amelyek rendszeresen kifelejtnek minket a sajtóértekezletekre való meghívottak listájáról, amelyek nem is állnak szóba velünk, hogyha meghallják, hogy magyarok vagyunk... másképp tárgyalnak velünk. Véleményem szerint nagyon egyenlőtlen ez a harc.”

A csatornák (részleges) elzárása így nem csak az olvasói igényeknek való megfelelést akadályoztatja, hanem az újságíró munkáját is megnehezíti. A sajtó így nehezebben tudja betölteni szolgáltató funkcióját:

„Tehát a bürokratikus ügyintézésben segítsük őket [az olvasókat] egy kicsit eligazodni, ez teljesen természetes, jogos igény. És mintha erősebb lenne a szolgáltató jellege a román sajtónak, mint amilyen most van a magyarnak. Tehát ez mindenképpen erőssége, a szolgáltatói jelleg és a jólinformáltság is. Ugyanis az információs csatornái azok elég..., nyilván könnyebben..., csak a magunk példájából, könnyebben hozzájutnak egy információhoz a rendőrségről, a belügyi szervektől, a hadügytől, mint mi. Ezt, ezt helyi szinten is el tudom mondani és sok..., kétszer-háromszor annyit kell dolgozzunk, míg egy rendőrségi hír, egy ügyészégi hír, egy bírósági hírt megszerzünk és megnézzük a hátterét, mint például a romániai román helyi lapok. Sajnos így van.” (7.)

6.3.7 Hír és kommentár

A romániai magyar sajtó határainak kijelölésére folytatott harc során az egyik leggyakrabban visszatérő kérdés az, hogy a nyilvánosságban milyen mértékben váljanak szét a hírek a véleményektől. Egy adott újság esetében több mód kínálkozhat a szétválasztásra, mint például egy cikkben belüli szétválasztás, vagy a hír és a hozzá kapcsolódó vélemény külön oldalra kerülése stb. A kérdés azonban korántsem technikai jellegű, hanem sokkal inkább egyfajta szakmai felfogásról, ha úgy tetszik világszemléletről is szó van.

Először szögezzük le, hogy ez a jelenség (a műfaji keveredés) noha komoly erdélyi hagyományai vannak, egyáltalán nemcsak erdélyi kérdés, hanem mondhatni, az átmeneti társadalmak sajtójának kérdése. A kilencvenes évek eleji posztoszocialista sajtóban kisebb-nagyobb mértékben mindenhol lezajlott az átmenet az elkötelezett újságírásról a hírlapírásra. Az ilyen irányú szakmai újra kibontakozásra többek között azért is szükség volt, mert ha ez nem történik meg, akkor beigazolódik az a kilencvenes évek első feléből származó megállapítás, miszerint a sajtószabadság kibontakozásának fő hátráltatói éppen az újságírók, akik nem tudnak megszabadulni korábbi beidegződéseiktől (és akár pozícióiktól). (Splichal, 1994).

A romániai román nyelvű sajtóban megfigyelők szerint ez a tisztulás 1993-ban kezdődött el, ám az újságíró-társadalom lassan beinduló önértékelését az 1996-os választási kampány és eredményei²¹³ felkavarták, és a sajtó – néhány kivételtől eltekintve – pártossá vált. (Gross 1999).

A romániai magyar sajtósok érdekképviseleti szervezete (MURE) 1995-ben irányelvként fogalmazta meg a hírlapírás meghonosítását. A következő idézetből kiderül, hogy ez szintén egy hosszú folyamat lesz, ha egyáltalán meg fog valósulni:

“A romániai magyar sajtó sajátossága az, hogy sohasem volt igazán csak hírközpontú. A '90-es évek közepén arról beszélünk a Magyar Újságírók Romániai Egyesületében, hogy egy olyan sajtót kell kialakítanunk, ahol a hír dominál, hiszen az olvasó nagykorú és ki tudja olvasni, hogy mi is történik a világban, és hogy ő milyen attitűdöt kell képviseljen. A '90-es évek vége, az internet megjelenése némiképpen cáfolta ezt a törekvésünket, és kiderült, hogy a lapokat, az írott sajtót is már azért fogják olvasni, mert egy ismert valaki valamiről véleményt mond. Ilyen szempontból a romániai magyar sajtónak a történetébe nem állt be törés, nem sikerült zavarni ezt a folyamatot.” (12.)

A “híres” újságírókra, “nagy nevekre” a fenti elmesélésből kiindulva továbbra is szükség van. A romániai magyar újságírásban a véleménymondó, igazságkimondó újságíró²¹⁴ mintaképe a két világháború közötti időszakra tehető (Cseke 1997), ám a konkrét gyökereket, a szimbolikus nyelvhasználatot, a metaforikus, ambivalens beszéd meghonosodását (Lőrincz 2002), a hír leértékelődését a publicisztikával szemben a szocialista évtizedek sajtójában kereshetjük. Mivel tényeket nem (vagy csak elferdítve) lehetett közölni, kialakult a jegyzet, mint világértelmezési újságírói technika. Ebben az újságíró kísérletet tehetett arra, hogy valamely téma kapcsán ködös tényközlés mellett véleményt is formáljon. A gyakran csak sorok között kiolvasható vélemény fontosabbá vált a valóságnál (vagy a valóság megismerésénél), és maga a vélemény vált ténnyé, valósággá.

²¹³ 1996-ban, Emil Constantinescu személyében először (és mindeközéig utoljára) nyert a választásokon nem az egykori kommunista rendszer nómenklaturájához tartozó elnökjelölt.

²¹⁴ Érdekes idevágó adatot közöl Splichal: egy 22 ország újságíró szakos diákjaira kiterjedő vizsgálat eredményei szerint a fejletlenebb országokból származó diáklányok a tudósítás műfaját kedvelték, míg az összes ország felsőbb rétegeiből származó egyetemista fiúk a véleményrovatokat értékelték magasabban. A szlovén kutató a nemi különbözőségek megemlítésén túl ebből azt a következtetést vonta le, minél alacsonyabb státusú környezetből származik a jövődöbéli újságíró, annál magasabban értékeli az újságírást mint szakmát. (Splichal 1994)

„A lap erőssége az elmúlt rendszerben azt hiszem, hogy két műfajra korlátozható, az egyik a riport, a másik a jegyzet. Volt ennél a lapnál néhány olyan ember, aki értelmiségi lévén részben, részben azért, mert csak formailag kódolt be a kommunista rendszer bugyuta elvárásainak, ezekben a műfajokban bemutatott valamit, ami közelebb állt a valósághoz, tehát közelebb állt az akkori valósághoz. Persze olyan volt az egész légkör, hogy nyíltan problémákról nem lehetett beszélni, tehát az volt az a dolog, amit meg kellett kerülni, amit valamilyen módon ki kellett játszani.”

A publicisztikai kényszer és valóságmagyarázó ereje megmaradt, sőt meg is erősödött, hiszen ezúttal „már nem kell kijátszani” a valóságot, és bármit meg lehet írni. A kisebbségi éthosz által uralni akart mezőben az etnikai határokon beengedett hírek azonnali reagálást kívánnak. E magyarázatok mintegy naponta megerősítik a kisebbségi élethelyzet átéltségét, egyszersmind önbizalom erősítő etnikai támpontokat kívánnak nyújtani a külvilág zavaró, kaotikus és ezért veszélyes információival szemben. E magyarázatigény a belső magyar világ és a külső román világ ellentételezését feltételezi. A kisebbségi kultúra *watchdogja* így gondolkodhat: „A Mi felségterületünkre nem szabad csak úgy behatolni! Ide csak a kedves, ismerős vendégeket engedem be. Az idegen is bejöhet, ám őt folyamatosan nyomon követem, és ha kell, meg is ugatom”. Ez az (etnocentrikus) látásmód óhatatlanul szelektivitáshoz vezet, és az örökös és képzelt közösségének (Anderson 1991) helyzetét érintő tematizációkra érzékeny. A túlfeszített észlelés azonban veszélyhelyzetet teremt, így nem véletlen, hogy a külvilág (a román sajtó) nacionalistává, a saját pedig érdekvédővé válik. E logika szerint a kisebbséget „veszélyeztető” híreket azonnal ellensúlyozni kell, mert e magyarázatok mankókat adnak a bizonytalanság legyőzése, a veszélyérzet csökkentése érdekében. A magyarázat azonban annál sikeresebb, minél inkább elő van készítve a terep, az olvasó tudatában van saját veszélyeztetett értékeinek:

„Az a dolgunk, hogy mindig tudatosítsuk az emberekben azt, hogy milyen szellemi értékek süllyedtek el, vagy tűnnének el, ha nem kerülnének szóba időnként a magyar erdélyi élet vonatkozásában. (...) Nálunk is két műfaj van, és érvényes az, hogy a hír szent, a vélemény szabad. Nem nagyon keverjük a két dolgot, ez alapvető sajtóetikai illetve szakmai követelmény, de kommentált hír is létezik. Mégpedig úgy, hogy időnként megy a pucér hír, és ha az újságírónak van hozzáfűznivalója, nem bő és nem részletező, akkor külön tördelésben, és külön kurziválva akár hírt kommentál. Na, de hát ez többnyire nem így szokott történni, hanem glosszát, cikket, vezércikket benn [a szerkesztőségben] fogalmazunk. Nagyon ritka,

amikor annyira sürgős a dolog, hogy például nem engedhetünk el egy olyasmit, hogy a miniszterelnök mit mond, például a magyar tankönyvekről. Mert ha csak úgy pucéran közli az ember, és ez esti órákban hangzik el, és nem készülhet el a vezércikk vagy glossza róla, nem engedheted el az olvasó elé úgy, mintha a miniszterelnökkel egyetértene az a lap, ami egyedül jár neki” (9.)

És így mintha kialakulna egy bűvös kör: az olvasóban tudatosították fenyegetett helyzetét, ezért azt várja el, hogy az újságírói vélemény enyhítsen ezen az állapoton, az újságíró pedig azért ír így, mert – szerinte – az olvasó azt várja el tőle, hogy így módon segítsen kisebbségi helyzetéből fakadó gondjainak enyhítésén, és egyébként is ezt a műfajt kedveli... :

„A hagyományos újságírói műfajoktól, mi úgy érezzük, hogy itt a mi helyzetünkben nem tekinthetünk el. Nem csak azért mert, szívesebben írnak így a munkatársaink, hanem elég az olvasói elvárásnak is, és így tudjuk legeredményesebben, leghasznosabban szolgálni a közösséget, az olvasótábort.” (5.)

De kik is az olvasók? És hogyan értesültek a szerkesztőségek az olvasók igényeiről? Mennyire reálisak ezek az igények? E kérdések megválaszolása természetesen külön fejezeteket igényelne, itt csak azt villantjuk fel, hogy a fenti típusú vélekedések elsősorban az örökös főszerkesztő-típustól származnak, akik szinte kivétel nélkül azonos módon vázolták fel az átlagolvasó prototípusát: falusi középgenerációs vagy nyugdíjas, a fiatalok pedig nem olvasnak:

„Az olvasók többsége nyugdíjas (...) Érdekes, hogy az ifjúságnak van egy ifjúsági oldalunk, de az sem túlságosan népszerű, az az érzésem. Tehát a középgenerációtól felfelé..., ebből a társaságból kerül ki a lap olvasóinak a nagy része. Aztán nem tudom, hogy ha a fiatalok beérnek és idősödnek, akkor majd ők is beállnak ebbe a táborba, de úgy általában a fiatalságról nem mondható el az, hogy újságot olvas, úgy általában, nem csak a miénket, hanem nem nagyon.” (8.)

„Különbözik nem is tudunk fiatalokat megszólítani. Úgy érzem, hogy fiatal olvasónk kevesebb van, mint a negyven év fölötti, és többnyire falun élők. Ötven százaléka az olvasóinknak falun él, és jártamban-keltemben tapasztalom, hogy felcsipeszkednek, lábujjhegyre állnak a magasabb színvonal után, a fogalmazási színvonalhoz.” (9.)

“A mi olvasótáborunk nagy része idős személyekből áll, nyugdíjasokból (...) Rengetegen azért olvasnak minket, mert hagyományápoló lap vagyunk” (11.)

Noha e fejezet elején azt állítottam, hogy nem foglalkozom interjúalanyaink „szövegeinek” igazságtartalmával, további fejtegetéseim érdekében itt – ellentételezésként – meg kell említenem egy tudományos „szövegrészletet”.²¹⁵ „(a médiaszereplők körében gyakori vélekedéssel ellentétben) nincs valószínűsíthető különbség falu és város között a helyi magyar lapok olvasásának gyakoriságában” (Magyarai 2003). E szembeállítás arra szolgál, hogy jobban megértsük a romániai magyar sajtó működtetésében még mindig jelenlévő kisebbségi ethoszt. Először is gondoljuk végig a szembeállításból adódó két lehetőséget: a. ha a narratívák állnak közelebb a valósághoz, akkor a tudományos állítás megkérdőjelezhető; b. ha a tudományos állítás fedi le a valóságot, akkor a narratívák érvényessége esik. Tudományos gondolkodás és megéltség látszólag ellentmond egymásnak, ám mindkettő létjogosult, és megjeleníthető akár a nyilvánosságban is. És ez az ellentmondás éppen a kisebbségi ethosz által „keletkezett” és előbb említett bűvös kör lényegét ragadja meg: a kisebbség „szolgálatába” állított sajtó alapvetően hitvezérelt, vagy weberi kifejezéssel élve, érületetika hatja át. A kisebbségi ethosz által vezérelt sajtószegmens újságíró és olvasó között *közösséget* kíván létrehozni (és az *örökösök* által vezetett lapok esetében ez sikerül is). A közösséget itt kimondottan weberi értelemben értjük: „*közösségnek* nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést – az egyes esetekben, vagy az esetek nagy átlagában, vagy a tiszta típusban – a résztvevők szubjektíve *átértzett* (érzelmi-indulati vagy tradicionális) *összetartozásán* alapuló beállítottság jellemzi.”²¹⁶

Az újságíró és olvasó által kreált bűvös kör fenntartásában tehát az átéltség és az összetartozás tudata a meghatározó. Ezek a tényezők nagymértékben hozzájárulnak a kisebbségi sajtó határainak kijelölésében, amelyen belül a hír és kommentár szétválasztása azért oly nehéz, mert e művelet éppen a határok legitimitását kérdőjelezné meg.

6.3.8 Nyelvezet: „templom vagy börtön?”

A hír és kommentár szétválasztása az újságírói nyelvezet átalakítását is megkövetelné. Mivel ez a szétválasztási igény kevésbé jelentkezik az *örökösöknél*, érthető, hogy az ő esetükben

²¹⁵ Az idézőjeles, “szöveg...” kifejezések azt hivatottak jelezni, hogy a narratívákat és a tanulmány-idézetet e kontextusban azonos valenciájuknak tételezem.

²¹⁶ Weber 1987: 66; kiemelések az eredetiben.

ezzel a „nyelvi problémával” különösebben nem találkozunk. A *menedzserek* azonban érzékelik e nyelvi fordulat beálltát, hiszen nagy részük, bevallottan vagy nem, szakítani akar az újságírás „erdélyi hagyományaival”. Tisztában vannak a pályára lépésük előtti sajtó metaforikus nyelvezetének egykori, ma már kevésbé felvállalható funkciójával, ám a „szép szabatos magyaros fogalmazásba” való hitüket nem adnák fel a gyorsuló világ hírözöne ellenére sem:

„Azelőtt lehet, hogy sokkal jobban oda tudtak figyelni arra, hogy a nyelvi forma az szebb legyen, ugyanis a kommunizmus idején az volt az egyetlen menedékhely, ahova lehetett bújni, hogy minél metaforikusabb nyelven, minél irodalmibb köntösben valamit mégis meg lehessen fogalmazni. Na most ez a szép szabatos magyaros fogalmazás megmaradt, ám a felgyorsult tempó miatt sokszor kárt szenved, de nagyon-nagyon igyekszünk, hogy ezt lefaragjuk.” (23)

A nyelvi kérdés a *lokálpatrióták* körében a magyarországi sajtóval való találkozás eredményeképpen került tematizálásra. E tekintetben a vélemények megoszlanak. Ott, ahol a magyarság megélése ünnepszertűvé válik (a szórványban), a nyelvápolást is emelkedettség övezi, a tömbmagyar régiókban pedig éppen az anyaországi sajtónyelvvel való azonosulás igénye bukkan fel:

„Nemcsak a magyarországi sajtóval, hanem a magyarországi közélettel is bajom van. (...) A televízióban sok olyan nyelvi fegyelmezetlenséget érzek, amelyet a magyarországi nyelvészek, mint a nyelv természetes fejlődéseként elfogadnak, de mi nem tudjuk azt elfogadni, hogy segédigével fogalmazzunk. Ha meg akarjuk őrizni a magyar öntudatunkat, aminek a ruhája a nyelv lenne, akkor vigyázzunk az öltözékünkre. És igenis a sajtó legyen templom, ahol ünnep a nyelv.”

„Érdekes módon mi annyira ragaszkodunk ehhez a szép magyar nyelvhez, és ez nem történik meg Magyarországon. Ott be van vezetve a szleng, be vannak vezetve ... a modern tájszók, ... a neologizmusok. Tehát nem ragaszkodnak ők annyira ehhez a szép magyar nyelvhez, mint mi. (...) S ez egy kicsit börtön is.”

A nyelv megítélésétől függetlenül mindkét ellenpólus továbbra is a metafora kísértésébe esik. A nyelvi kérdést akár így is megfogalmazhatnánk: „Templom vagy börtön?”

*

Az előbbieken részletezett tematizációk nyilvánvalóan szándékosan szétválasztott dimenziók. Az egyes tematizációk között átfedések és kölcsönös befolyásolások egyaránt tapasztalhatók. A „nyelvi fordulat” megvalósítása például egyaránt feltételezi a bulvárosodás valamilyen szintű felvállalását vagy a hírek és kommentárok élesebb elkülönítését. Ez utóbbi pedig akkor lehet még sikeresebb, ha a hírforrásokhoz való hozzáférés minél inkább elveszíti etnikai dimenzióit – és mindez fordítva is érvényes.

6.4 A tabuk léte és működési mechanizmusai

A beszélgetések során interjúalanyainkra rákérdeztünk arra is, hogy véleményük szerint léteznek-e tabuk a romániai magyar, illetve a román sajtóban. A romániai magyar sajtóra vonatkozóan a kérdés már szerepelt kérdőíves vizsgálatunkban is, ám ezúttal nem csak arra kértük a megkérdezetteket, ha úgy gondolják, léteznek tabuk a sajtónyilvánosságban, akkor sorolják is fel ezeket, hanem arra is, hogy indokolják meg, véleményük szerint miért éppen ezek a tabutémák.

A kérdőíves vizsgálat során azt találtuk, hogy a tabuk elismertsége és a szerkesztőségi hierarchiában elfoglalt hely között fordított összefüggés létezik, azaz minél magasabb pozíciót tölt be valaki egy lapnál, annál nagyobb valószínűséggel azt állítja, hogy nem léteznek meg nem jeleníthető, kényes témák a romániai magyar nyilvánosságban, és fordítva (ezt neveztük a *strukturális öncenzúra* jelenségének). Az interjú vizsgálat során azonban árnyaltabb képet kaphatunk, egyszersmind verifikálhatjuk a strukturális öncenzúra téziséit.

A főszerkesztők a szerkesztőségi hierarchia felső pozícióiban helyezkednek el, így a kérdőíves vizsgálatra építve az a hipotézis fogalmazódhatna meg, hogy a főszerkesztők nagy valószínűséggel azt fogják állítani, hogy nincsenek tabutémák. Igen ám, de a főszerkesztői típusokra vonatkozó modellünk szerint e réteg korántsem tekinthető homogén társadalmi csoportnak, így ezúttal a *szűkített strukturális öncenzúra* hipotéziséit fogalmazhatjuk meg: figyelembe véve, hogy eddigi kutatásaink szerint a tabutémák között kiemelt helyen az RMDSZ-re és az egyházra vonatkozó hírek szerepeltek, továbbá a főszerkesztő-típusok korábban leírt habitusait, illetve az RMDSZ-szel szembeni viszonyulásokat, várakozásaink szerint nagy valószínűséggel az *örökös* főszerkesztő típus tagadja, a *menedzser* típus pedig

elismeri a tabuk létét; a *lokálpatrióták* helyi politikai játszmákba való involválódásuk eredményeképpen várakozásaink szerint köztes állapotot fognak képviselni.²¹⁷

Érdeemes továbbá a tabuk tartalmi oldalát a korábban ismertetett autosztereotípiákkal is összevetni. Hipotézisünk szerint az önmagunkról alkotott kép (autosztereotípia) és a ki nem mondható témák (tabuk) között egyensúlyteremtő kapcsolat létezik: *a tabu az önkép védelmezőjeként működik*. Minél pozitívabban akarja valaki önmagát megjeleníteni, annál inkább hallgat (képzelt vagy valós) negatív tulajdonságairól. És fordítva: minél több saját negatív (képzelt vagy valós) tulajdonsággal szembesülünk, annál inkább szeretnénk úgy beszélni, hogy ezen a helyzeten változtassunk. Röviden: a pozitív önkép a status quo megőrzésére, a negatív önkép cselekvésre (a mi esetünkben: új témák megjelenítésére) készlet. Mint láttuk, a lapvezetők önmagukról alkotott képe során a morális dimenzió pozitív oldalán egyfajta kisebbségi erkölcsiséget találtunk, míg a kompetenciák szintjén az akadályoztatott (mert a negatív oldalon elhelyezkedő) szakmaiságot találtuk. Az autosztereotípia morális, pozitív dimenziója ezért a kisebbségi ethosszal kapcsolatos, a kisebbség pozitív önképének megőrzésére vonatkozó tabutémákat fogja generálni, míg a kompetenciák negatív dimenziója a szakmaiság hiányát felszámolni kívánó (tehát, nem a morális dimenzióból, azaz a kisebbségi ethoszból levezethető) tematikákat fogja eredményezni.

A többségi (román) sajtóban létező tabuk létre és tartalmára vonatkozóan szintén a sztereotípiák morális és kompetenciadimenzióiból indulhatunk ki. A heterosztereotípiák és tabuk összefüggésbe állítása szerint a Másik általam negatívnak gondolt saját tulajdonságait nem ismeri el, ezért a negatív oldalai az én számomra tabukat generálnak (hiszen a Másik megmutatkozása nem az Én elvárásai szerint történik), míg a Másik pozitív tulajdonságai számomra nem generálhatnak tabukat, hiszen közöttünk egyetértés van. Mivel a heterosztereotípiák morális dimenziója mentén a nacionalista, balkáni, korrupt megjelölésekkel találkoztunk leggyakrabban, feltételezhetjük, hogy a romániai magyar főszerkesztők e témakörökre vonatkozóan fognak leginkább utalni a román tabutémák megjelölése során. A kompetenciadimenzió mentén leggyakrabban a sokszínúséggel találkoztunk, így valószínűsíthetően ez nem eredményezhet tabutémákat.

²¹⁷ A strukturális öncenzúra és szűkített változata között nincs ellentmondás, hiszen előbbi a romániai magyar újságíró társadalom egészére, míg utóbbi csak a főszerkesztőkre vonatkozik.

Vegyük sorra az alábbiakban az egyes főszerkesztő típusukon belül a tabuk léte és működésére vonatkozó véleménycsoportokat.

6.4.1 Örökösök és tabuk: „nincs, de...”

Az *örökösök* a romániai magyar sajtóban létező tabukra vonatkozó kérdésünk során leggyakrabban úgy kezdték válaszukat: „nálunk tabuk nincsenek, de...”. A „de...” után következő magyarázat vagy arra vonatkozott, hogy náluk nincsenek tabuk, de más lapoknál ilyen lehet találni, vagy azt részletezte, hogy tabuk ugyan nincsenek a romániai magyar sajtónyilvánosságban, de valamilyen szintű szelektivitás létezik a szerkesztőségekben. A magyarázatok nagyrészt a Markó–Tőkés féle politikai viták megjelenítésének arányaira vonatkoznak.

„Tabutémák nem léteznek, léteznek viszont határozatlan, tájékozatlan vagy nem elég leleményes szerkesztők, újságírók” (1.)

„Tabutémákat – lehet, hogy léteznek – én nem fogadok el a romániai magyar sajtóban, még egyházit sem. Bizony bíráltunk már lelkészt, a falu papját, kaptunk is fricskát. Dicsértük és bíráltuk Tőkés püspököt is, Markó Bélát is. Szóval, nálunk nincsenek tabutémák, de máshol léteznek, pl. úgy érzem, hogy az egyik megyei újság túlságosan RMDSZ-elkötelezett, egy másik megyei lap pedig ott vergődik, mert nem privatizáltak, és végül is ők a megyei tanács lapja is, meg nem is. Időnként elengedik a szavaikat, aztán visszahívják, szóval érződik, hogy nem élhetnek azzal, hogy csak a saját zsírjkkal éljenek. Nekünk se megyei tanács, se városi polgármesteri hivatal nem szól bele, a közleményeiket is pénzért közöljük, semmit bele nem szólhat se baráti alapon, se hivatalos alapon. Én ezt tartom a legnagyobb vívmánynak '90 után, hogy amíg eddig valamilyen szervezetnek, vagy az egyetlen pártszervezetnek voltak tulajdonai, illetve lekötelezettjei az újságok, most ilyen is lehet.” (9.)

“Én azt nem tudom mondani, hogy nálunk tabutémák lennének, de megválogatjuk a témákat. Minek milyen súlyt adunk meg. (...) Mi súlyozzuk a dolgokat és nem minden futóbolondnak a szenzációját kezeljük úgy, hogy ez egy főtéma. Ami a reális kérdés, azokkal foglalkozunk és ilyen szempontból tabutéma nincs. (...) Van válogatás, van szelekció és nem adunk akármit csak úgy le, mert megnézzük mindennek a hatását. Ez lehet, egyfajta saját koncepciót tükröz,

hogy mivel foglalkozunk és mennyire, de ez van. Ha maga csinálná, magának is meglennének a szempontjai, amiket érvényesítene (...) és ez nem azt jelenti, hogy vannak tabutémák. Nincsenek lényegében tabutémák. (...) Mi, ha valamit Tőkés László csinál, minden kommentár nélkül betesszük és megírjuk. Nem csinálunk abból problémát, hogy Markó nekünk jobban tetszik, mert reálpolitikusnak tartjuk, és akkor Tőkést nem tesszük be.” (6.)

Van olyan örökös is, aki mintha sejténé, hogy a „helyes” válasz nemleges kellene, hogy legyen, ám a mondat végére már elismeri, hogy léteznek tabuk, majd pedig ennek okait kezdi részletezni:

„Tulajdonképpen nem léteznek vagy nem kellene létezniük, mégis léteznek. Nem léteznének, ha a kisebbségi helyzetünk nem az lenne, amilyen. Mindaddig, ameddig nem kerülünk abba a helyzetbe, hogy jogainkat minden tekintetben, teljes mértékben élhessük, tehát bizonyos etnikai vagy nemzetiségi megkülönböztetésnek bármilyen szinten, bármilyen területen ki vagyunk téve, mindaddig fog működni egy jó értelemben vett szolidaritás a magyarságban, amelynek megvannak persze a rossz értelmű vonatkozásai is. (...) Túlzásoktól mentesen, de azért most olyan helyzetben vagyunk, hogy sokszor felvállalunk sajnós olyan embereket is, akiket erkölcsileg nem kellene felvállalnunk, csak azért, mert magyarok és mert nem akarjuk a szennyest kitergetni, érthető okokból. Anélkül is mindig azt mondjuk, hogy támadnak minket eleget, kákán csomót keresve is támadnak bennünket és akkor még mi is kipakoljuk a szennyest. A tabutémák gyakorlatilag ebből adódnak, hogy nagyon kétséges az, hogy ha egy újságíró, egy magyar lap lerántja a leplet magyar piszkosságokról, azt ki és hogyan fogadja el. Nem szívesen fogadják, olvasóktól azonnal meg is kapod a leckét, hogy miért kellett ezt kitergetni, nem elég az, ami a fejünkön van, még ti is ráraktok egy lapáttal. Ez van egyrészt, másrészt kialakul a sajtóban a tulajdonosi réteg, ne feledjük a tulajdonosi rétegnek érdekei vannak és egyértelmű az, hogy az érdekeit érvényesíteni is fogja. (...) Nálunk még nem annyira, de már látható az, hogy rétegződnek, különböző irányokba elmennek a lapok, ilyen vagy olyan érdekek szerint, vagy, hogy bizonyos embereket megszólaltatnak, másokat nem szólaltatnak meg. Ez egyértelmű, hogy már érződik és be fog következni. (...) Végig lehet követni a különböző véleményeket a lapokról, illetve maguknak a lapoknak az elolvasásából is meg lehet érteni azt, hogy egyik például miért nem készíti első oldalon Markó Bélával interjút, és miért van ott minden számában egy bizonyos politikai irányvonal, míg egy másik lapban ez fordítva van. Én nem mondom, hogy melyik a helyes vagy melyik nem. Nálunk ezek még együtt mind jelen vannak. Ránk is ránt fogják azt, bár nagyon sokszor jogtalanul és méltánytalanul,

hogy nem tudom kinek a lapja vagyunk. Persze, hogy vannak szimpátiák, egyértelmű, hogy az újságíró nem csak egy magnetofon, amely csak lejegyez.” (2.)

A tabuk – azon *örökösök* szerint, akik „tagadva elismerik” létüket – tehát a kisebbségi életfeltételhez mintegy hozzátapadó interetnicitással (román-magyar ellentételezéssel), illetve az RMDSZ-en belüli konfliktusokkal magyarázhatók. E logika szerint a belső (intraetnikus) konfliktusokat nem szabad feltárni, mert azok megerősítik az interetnikus konfliktuspotenciált, ennek elkerülése pedig olvasói és tulajdonosi elvárás is. Ezért, ahogy egyik interjúalanyunk megfogalmazta, akár a „*tolvajainkat is meg kell védeni*”.

A román nyelvű sajtóra vonatkozóan az *örökös* típust megtestesítő főszerkesztők elsősorban gazdasági korrupciós ügyeket, és kisebb mértékben politikai témákat említettek, mint meg nem jelenő, jeleníthető ügyeket. Fontos kihangsúlyozni, hogy míg a magyar nyelvű sajtóra vonatkozó tabuk kapcsán majdnem teljes mértékben nemleges válaszokat kaptunk, a román sajtó kontextusában egyértelmű igenlő válaszokat születtek. Az áttekinthetőség érdekében összesítő táblázatba foglaljuk a fenti véleményeket:

35. táblázat

Léteznek-e tabuk? – <i>Örökösök</i>	
Romániai magyar sajtóban	Román sajtóban
NEM léteznek, DE találkozhatunk:	IGEN, léteznek, éspedig:
<ul style="list-style-type: none"> - szelekcióval - újságírói szimpátiával - tulajdonosi érdekekkel - olvasói elvárásokkal - intraetnikus érdekekkel (szolidaritással) - interetnikus konfliktus-potenciállal 	<ul style="list-style-type: none"> - gazdasági ügyek, korrupció - politikai ügyek

6.4.2 *Menedzserek és tabuk: „van, hát persze...”*

Az *örökösökkel* ellentétben a *menedzserek*, egy kivételtől eltekintve, határozott igennel válaszoltak a tabuk létére vonatkozóan. Az igenlő válasz mindkét nyelvű sajtóra érvényes, és hosszas listát is kaptunk válaszaikból

36. táblázat

Léteznek-e tabuk? – Menedzserek	
Romániai magyar sajtóban	Román sajtóban
IGEN, léteznek, és pedig*:	IGEN, léteznek, és pedig:
1 RMDSZ-vezetők gazdasági érdekeltségei	1. Nemzeti érzés, nemzeti eredet
2 RMDSZ-vezetők korrupciós ügyei	2. Gazdasági ügyek
3 RMDSZ-vezetők magánélete	3. Korrupció
4 Egyház	4. Politikai ügyek
5 Alkoholizmus és következményei a romániai magyarok körében	5. Történelmi témák
6 Anyaországi támogatások	6. Ortodox egyház
7 Romániai magyar intézmények	7. Ritkán: magyar jellegű téma
8 Civil szervezetek	
9 RMDSZ és a titkosszolgálatok	
10 Anyaországi tőkeberuházások	
11 Romániai magyar felsőoktatás	
12 Szex, erotika	

*A sorrend az említések gyakoriságát tükrözi, a 7-12 témákat egyszer említették.

Látható, hogy mindkét sajtóra vonatkozóan részletezőbb listát kaptunk. A romániai magyar sajtó esetében az RMDSZ-t közvetlenül érintő témákon kívül, az egyházi és más (civil) magyar intézmények szerepelnek, de megjelenik a felsőoktatás és alkoholizmus is. Észrevehető, hogy a kisebbségi ethosszal szoros kapcsolatot mutató tematizálásokon kívül, megjelennek a hatalmi-politikai szférán kívüli tematizálások is (például az alkoholizmus és részben a felsőoktatás, a magyar intézmények, beruházások). A román sajtó esetében a nemzeti, történelmi, vallási tematizálások teszik ki az említések nagy részét, ezen kívül a politikai-gazdasági ügyek, és kis mértékben ugyan, ám megjelenik a magyarokat érintő tematizálás is.

A romániai magyar sajtó esetében meg nem jeleníthető témák okaira rákérdezve egyrészt a politikai és gazdasági befolyásolást, másrészt pedig az újságírói, szakmai felismerés hiányát emelik ki:

„Túl erőteljes, túl erős a politikai és gazdasági kontroll, tehát itt jelezném, hogy a politikai kontrollal rögtön említeni kell a gazdasági kontrollt is. Ma olyan gazdasági megszorítások vannak, amelyek nagyon kemények. Aztán jön a politikai elit, emiatt bizonyos tabumechanizmusok érvényesülnek, tabutémák keletkeznek (...). Én ezeket részben meg is értem, és magyarázni tudom azzal, hogy kisebbségi helyzetben, ami jelenleg egy hátrányos helyzet, a sajtónak talán nem feladata, hogy sót tegyen vagy savat öntsön a sebekre. Ez még

nehezíti is ennek a közösségnek a helyzetét azzal, hogy feltárja a belső problémákat, illetve mondhatja ezt erre a romániai magyar ember is, van nekünk elég bajunk anélkül is, hogy még a sajtónk is minket szapuljon.” (4.)

„Mondok egy sarkított lehetséges esetet. Az egyházaknak, az RMDSZ-nek, a különböző magyar civil szervezeteknek lehetnek olyan dolgaik, amiket azért nem ír meg a magyar sajtó – nem is kell nagyon győzködni az újságírót, hogy ne írja meg –, mert ő nem akar ártani senkinek, nem akar ártani általában a romániai magyarság ügyének, nem akar, hogy úgy mondjam, löszert szolgáltatni, fegyvert szolgáltatni az elképzelt ellenségnek, a románoknak. (...) De nemcsak ezek a tabutémák, vannak olyan tabutémák is, amelyeknek se ilyen hatalmi, vagy ilyen román-magyar vonatkozása nincs. (...) Például az alkoholizmus témájára a romániai magyar újságíró nem állt rá, hogy felfedje és megírja. Mindenki tudja, hogy sokan isznak, s a kocsmák, s a szétszakadt családok, és így tovább, de én szerintem valahogy még egyszerűen nem jutottunk el a felismerés szintjére, sokan az újságírók között, hogy pont erre ráálljanak. De vannak ilyen tabutémák, amelyeket igazán senki nem tilt, de most valahogy nem igyekeznek hozzányúlani.” (23.)

6.4.3 Lokálpatrióták és tabuk: „nagyon meggondoljuk...”

A lokálpatriótáknak a romániai magyar sajtóban tapasztalható tabuk létrehozásához kapcsolódó véleménye valamilyen mértékben közel áll a menedzserekéhez, a fő különbség – érthető módon – éppen az, hogy a meg nem jeleníthető témákat gyakran a helyi viszonyokra értik. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a kevésbé részletezett vélekedésekben viszonylag kis mértékben találunk az interetnicitáson, hatalmi szférán kívüli témákat. A román sajtó vonatkozásában a magyar kisebbségeket érintő kérdések kerültek első helyre.

37. táblázat

Léteznek-e tabuk? – Lokálpatrióták	
Romániai magyar sajtóban	Román sajtóban
IGEN, léteznek, éspedig*:	IGEN, léteznek, éspedig:
1. RMDSZ	1. Magyarokat érintő témák
2. Egyház	2. Gazdasági ügyek
3. Helyi gazdasági ügyek	3. Politikai ügyek
4. Szex	4. Történelmi témák
5. Korrupció	5. Vallás
6. Helyi politika	6. Homoszexualitás

*A sorrend az említések gyakoriságát tükrözi, a 3-6 témák egyszer kerültek említésre.

A tabuk létére vonatkozó érvelésben a korábbiakban tapasztalt interetnicitás eleme (értsd: azért nem ajánlatos bizonyos témákról írni, mert a románoknak „muníciót” szolgáltatnak) nem jelenik meg, de a helyi gazdasági-politikai szférával mindenképp számolni kell, a lap megmaradása érdekében nyitottnak kell lenni a kompromisszumokra is. Ez a stratégia a helyi lapokat nagy valószínűséggel a helyi hatalmi szerkezetekbe való beágyazódására készíti.

„Azért ezek a tabutémák, mert ha azt vesszük figyelembe, hogy az RMDSZ az a romániai magyar kisebbség védelmét szolgálja, vagy kéne szolgálja, akkor, idézőjelben, nem illik vagy inkább nem tanácsos ellenkezni ezzel... ezzel a szervezettel. Vagy nem szabadna. Azt mondják, hogy a jó magyar nem ugatja meg a saját háza táját. Hát pedig ebben az esetben szerintem meg kell [ugatni]. A másik, a katolikus egyház, pedig ugye közel áll az emberhez a vallás, de hogyha mégis ezzel foglalkozik egy újságíró, akkor bizonyos szinten közutálatnak fog örvendeni.” (17.)

“Nyilván, hogy a személyekkel helyi szinten is van olyan, hogy tabutémának számít, ha úgy vesszük. Tehát, ha van nekem egy nagyon jól hirdető ügyfelem, aki mondjuk egész évben hirdet, több tíz millió lejt hagy itt évente, nagyon meggondolom, hogyha valami történik vele, mondjuk autóbalesetet szenvedett annak a cégnek a vezetője, hogy ezt lehozzuk-e vagy nem. Ez az igazság! Esetleg elveszíthetek egy pénzforrást, (...) a lap alapítványtól nem kapott támogatást, viszont függünk a hirdető ügyfeleinktől, akiknek a kedvéért az ember általában hajlandó kompromisszumot tenni, hogyha megkér, akkor inkább ezt nem írjuk meg... Ez is egy tabu.” (15.)

6.4.4 Összesítve a tabukról

Vizsgáljuk meg a tabuk létevel kapcsolatos véleményeket a maguk összességében is. A romániai magyar sajtóra vonatkozóan a legszembetűnőbb véleménykülönbség az, hogy míg az *örökösök* tagadták a tabuk létét (ám bizonyos hírszelekció létjogosultságát elismerték), addig a másik két csoport majdnem egyöntetűen egyetértett létezésükkel. A tematikai oldalak vizsgálatánál az RMDSZ-szel kapcsolatos témák szerepeltek kiemelkedő helyen, ezután pedig az egyház került említésre, majd pedig – főképp a *menedzser*-főszerkesztők esetében – megjelentek azok a témák is, amelyek közvetlenül nem kapcsolhatók sem interetnikus, sem

hatalmi mezőbe.²¹⁸ Míg az előbbi két nagyobb csoportot méltán tekinthetjük a veszélyeztetett helyzetűnek felfogott kisebbség integritását szolgáló, az ún. kisebbségi ethoszból levezethető témáknak, az utóbbiakat (mint például a szexualitás, felsőoktatás, alkoholizmus) az újságírói szakma hiányosságaiként tarthatjuk számon. Mindez gyakorlatilag igazolja azt az előzetes feltevésünket, miszerint a tabuk generálása összefügg az autosztereotípa struktúrájával. Mint láthattuk, a moralitás dimenziójához kapcsolható tabusítások a kisebbség pozitív önképének fenntartását szolgálják, és alapvetően a többséggel szembeni szimbolikus harc részeként értelmezhetők. A negatív előjelűnek látott saját kompetenciák felszámolására irányuló szándékok – amelyek a romániai magyar lapszerkezeten belüli újszerű elemeknél, a *menedzser* és *lokálpatrióta* vezette lapoknál erősebbek – egyre több olyan témát szeretnének megjeleníteni, amelyek újságírói felkészültséget, nyitottságot, az etnikai diskurzus elhagyását feltételezik, egyszersmind az intraetnikus konfliktusok felvállalását jelenti.

A román sajtó vonatkozásában, noha részlegesen, de beigazolódni látszik a tabutémák tartalma és a heterosztereotípa közötti összefüggés. Előzetes feltételezésünkhöz képest a gazdasági és politikai tematizálások kerültek a magyar főszerkesztők által tabunak tekintett témák közé. Kis mértékben ugyan, de a morális dimenzió negatív oldalára sorolt nacionalista jellemzők (ld. 38. táblázat) is tabukat generáltak, amelyek a romániai magyar főszerkesztők meglátása szerint, úgy működnek tabuként, hogy általuk el nem fogadott konszenzust kreálnak a másik oldalon: „a nemzeti kérdésben nagyon nagy egyetértésben vannak [a románok]”.

²¹⁸ A Transindex c. erdélyi magyar internetes újságnak 2002-ben volt egy topikja, amely éppen e témával foglalkozott. A Tabutémák az erdélyi magyar sajtóban című topikra beérkezett véleményeket Herédi dolgozta fel, aki 5 csoportba sorolta a témákat: 1. A saját etnikai csoportra vonatkozó önreflexiók (pl. alkoholizmus, szolidaritás hiánya); 2. Az RMDSZ és más magyar intézményeket érintő cikkek; 3. Szociális érzékenységet igénylő témák (pl. a nők helyzete a munkaerőpiacon); 4. Prüdériából fakadó témák (pl. szexualitás, homoszexualitás); 5. Az államhatalom által tiltott, de romániai magyarokat is megosztó témák (pl. a határok kérdése). (Herédi 2003)

38. táblázat

Tabuk léte és tartalma		
Főszerkesztő-típus	Romániai magyar sajtóban	Román sajtóban
Örökös	NINCSENEK TABUK, de van szelektivitás stb.	LÉTEZNEK TABUK, és ezek - Gazdasági, politikai természetűek
Menedzser és lokálpatrióta	LÉTEZNEK TABUK, és ezek: - morális dimenziókat (kisebbségi éthoszt) érintenek; - kompetenciára vonatkoznak	LÉTEZNEK TABUK, és ezek - a (román) nemzeti érzést érintik - magyar nemzetiségre vonatkoznak - gazdasági, politikai természetűek

6.4.5 Tabusítás: két mechanizmus

Összevethetjük a továbbiakban, melyek az ún. tabusított intézmények és melyek azok a politikai retorika szintjén megjelenő, főképp a romániai magyar kisebbség érdekképviseletét felvállaló szervezet (RMDSZ) által megjelölt intézmények, amelyek a kisebbség fennmaradását szolgálják.²¹⁹ Ez utóbbiak közé magán az érdekképviseleti szervezeten kívül az egyházat, az oktatási, kulturális, gazdasági intézményeket valamint a civil szervezeteket sorolhatjuk – ezek nélkül nem maradhat meg a kisebbség, állítják. Az újságírók (főszerkesztők) egy része által említett úgynevezett tabutémák azonban éppen ezeket a politikai diskurzus szintjén is a kisebbség fennmaradását szolgáló intézményeket érintik.

39. táblázat

Tabusított témák		Fennmaradást elősegítő („kanonizált”) intézmények
Kisebbségi ethoszból fakadó témák	- RMDSZ-t érintő (politikai, gazdasági) témák; - Egyház ; - Civil szervezetek; - Egyéb magyar intézmények;	- RMDSZ; - Egyház; - Oktatás; - Gazdasági intézmények; - Civil szféra; - Kulturális intézmények;
Kompetenciára vonatkozó témák	- Korrupció; - Felsőoktatás; - Szexualitás; - Alkoholizmus;	

²¹⁹ Ld. RMDSZ-program: www.rmdsz.ro

Látható, hogy a tabusított témáknál a szexualitás és alkoholizmus jelenik meg, mint nem a „kanonizált” – túlélést segítő – intézmények, az oktatás pedig mintha nem lenne teljes mértékben tabusítva (hiszen „csak” a felsőoktatás jelent meg). Túl azokon a bagatellizáló kijelentéseken, hogy a szexualitás intézménye nélkül nemcsak egy adott kisebbség, hanem egyetlen emberi közösség sem reprodukálhatja önmagát, illetve az alkoholizmusnak komoly közösségromboló hatása lehet, érdemes itt azt megjegyezni, hogy a romániai magyar sajtóban az ilyen típusú témák mellőzése egyrészt a bulvárosodás elkerülésének mértékét, másrészt pedig a szakmaiság hiányát jelenti. Mindez összefügghet egyfajta prűdséggel, de szélesebb kontextusban a piaci elemek tagadását, valamint – látszólag meglepő, de a poppe-i struktúrák alapján logikus módon – az etnicitást feltételezi. Az etnicitás eleme e vonatkozásban azt jelenti, hogy a főszerkesztők zömének meglátása és értékelése szerint a román nyelvű sajtó egyszerűen „balkáni”, és mint ilyen, „ők” gyakran használhatnak szenzációhajhász elemeket (mint pl. a szexualitás megmutatása). Következésképpen „mi”, akik különbek vagyunk, nekünk kerülni kell az ilyen kompetenciák kibontakozását.

A tabuk által megvonott etnikai határok fontossága a főszerkesztők érvelésében gyakran előjön. Ezekre a meg nem jelenített témákra azért van szükség – állítják –, hogy a másik féllel (értsd: a románokkal) szembe ne váljon a romániai magyarság még inkább védtelenné: „meg kell védenünk a tolvajainkat is”.

A tabusított és fennmaradást szolgáló intézmények további összevetésekor az oktatás jelenik meg, mint tárgyalható probléma. Az oktatás megjelenítésének óriási szimbolikus és politikai ereje van, az oktatási kérdések gyakran válnak kül- és belpolitikai csatározások tárgyává. Csakhogy az oktatás mint fennmaradást szolgáló intézmény összességében (integrált egészként) jelenik meg, mint statisztikai, szimbolikus entitás (hány magyar diák van?, magyar nyelvű intézmények fontossága stb.), és nem mint működő, azaz napi működtetést igénylő rendszer.²²⁰ A tabusított témák között szereplő korrupció nemcsak politikai, gazdasági vonatkozásban jelenhet meg, hanem az oktatás vonatkozásában is.

²²⁰ 2003 nyarán történt: egy erdélyi nyári egyetem közel három órás kerekasztal beszélgetése során a romániai és magyarországi felsőoktatás aktuális kérdései kerültek terítékre. A beszélgetés során európai kihívásokról, bolognai folyamatokról, minőségbiztosításról, információs társadalomról esett szó, míg végül a hallgatók kérdéseket tehetek fel. A legelső kérdező egyik országos terjesztésű lap újságírója (és főszerkesztője) volt, aki feltette azt a kérdést, hogy „Milyen mértékben járul hozzá a romániai magyar nyelvű felsőoktatás az erdélyi magyarok identitásának megőrzéséhez?”. Az előadók kissé meglepődtek, majd udvariasan néhány percben valamilyen általánosságot válaszoltak, miszerint természetesen nagyon hozzájárul, hiszen az egyetem gondolata mindig is közell állt a nemzeti eszméhez stb. A másnapi megyei lapban (tehát nem abban, amelyenél a kérdező újságíró dolgozik) *Oktatás és identitás* címmel ismertetés jelent meg az említett beszélgetésről.

A tabusítás a romániai magyar sajtóban nem azt jelenti, hogy nem jelennek meg hírek a kanonizált intézményekről, hanem azt, hogy az újságírói szándék (képzelt vagy jogos) olvasói igényekre építve, illetve mondandójának potenciális interetnikus konfliktusba való helyezése miatt nem hatol be az intézmények falai mögé. A kanonizált intézmények így gyakran – egyik interjúalanyunk szavait használva – „szent tehenné” válnak. *A tabusítás tehát alapvetően nem az intézményeket érinti, hanem az intézmények működését.* Ennek okai részben a szakmai kompetenciák dimenziójában keresendők, de nagyobb mértékben azzal magyarázható, hogy a kisebbségi nyilvánosság, valamint az azt működtető értelmiségi elit elsősorban a felmutatható magyar vonatkozású szimbólumokat tartja fontosnak megjeleníteni, hiszen ez által továbbéltheti az etnikai különbözőség tudatát²²¹. Az elit számára így a szimbólumok és az azokhoz kapcsolódó érzelmi töltet fontosabbá válik, mint a társadalmi tények, avagy a mindennapi élet létfontosságú, ám a szimbolikus politizálás által nem szakralizált történéseinek bemutatása.

A tabusítás tehát a folyamatos etnikai határápítés eszköze, de – tekintve, hogy a főszerkesztők a tabuk létrehozásához is két nagyobb csoportra oszthatók – az etnikai határokon belül is kettősséget produkál. A tabuk a környező világ folyamatos dichotómiákban való elgondolásának eredménye, bináris opozíciók szüntelen használatának következménye. Ez egyébként a romániai magyar kisebbségi kontextustól függetlenül is érvényes, a tabusítást ugyanis elgondolhatjuk a nyilvánosság reprezentációs modelljén²²² belül is (Heller–Némedi–Rényi Ágnes 1990). A nem nyilvános és nyilvános, illetve a magán és a köz szétválasztására épülő modell esetében, a tabusítás valójában a közszférán belüli (értsd: a köz, a mi gondolatmenetünkben pedig a közösség dolgaira vonatkozó) nyilvánosságot érintő tematizációk nem nyilvánossá tételének szándékát jelenti.²²³ A tabuk tehát a szent és a profán, a (nyilvánosságban) kimondhatatlan és kimondható megkülönböztetését feltételezik, ez pedig kisebbségi és többségi etnikai csoportok létezésével, olyan szemantikai struktúrák továbbélését eredményezi, amelyek (etnikai) sztereotípiákat hoznak működésbe. A

²²¹ Az ünneplési szokások 1989 utáni természetét és a sajtó szerepét vizsgálva Bodó Julianna a következő megállapításokra jut: “A médiát vezető elit tudatosan termeli lokális, regionális szinten a ‘magyar társadalmat’, s az ünnepi események bemutatása, különösen ha azokban szimbolikus térfoglalási elemek is vannak, kiemelten fontos terület. (...) A lokális vagy regionális léptékű kollektív reprezentáció termelésében a média kiemelten fontos szerepet vállal, s ez a szerep jóval több, mint a demokratikus társadalmakban szokásos mádiászerep” (Bodó 2000:195, 197-198)

²²² A nyilvánosság reprezentációs modellje nem tévesztendő össze a Habermas által használt reprezentatív nyilvánosság fogalmával, amely elsősorban az uralom jelképeinek nyilvános térben való megjelenítéseire utal (Habermas 1993). Heller és társai szerint a reprezentációs modellben a nyilvános/nem nyilvános megkülönböztetésnek és e megkülönböztetés fenntartásának van központi szerepe, a két szféra közötti határmegvonás pedig reflexív módon stratégiai aktusok eredménye.

²²³ Az ezzel ellentétes folyamatot nevezik oknyomozó újságírásnak, míg a magán szférát érintő nyilvános és nem nyilvános pólusok közötti mozgásokat megmutatóknak vagy voyeurkodásnak, illetve elfojtásnak tekinthetjük.

sztereotípiák továbbá bináris oppozíciókat, ellenségfogalmakat generálnak²²⁴ (Koselleck 1998), egyszersmind az ellenségnek neve lesz: „a balkáni”, „korrupt” külső ellenségnek,²²⁵ az „ők”-nek nem szolgáltatja ki önmagát az „erkölcsös mi”.²²⁶ A határok átlépéséről (pontosabban át nem lépéséről) a tabuk gondoskodnak. A saját erkölcsiségbe vetett hit azonban óhatatlanul kikezdi az önértékelést is, a világ dolgairól szóló tudósítások helyett pedig egyre inkább a saját (tév)képzetek valóságra erőltetett torzformái látnak napvilágot.

Röviden: kétféle tabusítás zajlik egy időben. Az egyik interetnikus mezőben működik, a másik pedig intraetnikus mezőben zajlik. Az előbbi a kisebbségi ethosz fölött öröködik (literaturizáltságot, a kisebbségi neurózis létét eredményezi), a második pedig kompetenciák hiányával magyarázható (és aprofesszionalitásban és akommercialitásban²²⁷ érhető tetten). Mint az előbbieken láttuk, azonban, az újságíró-társadalomban és a szűkebb főszerkesztői rétegen belül is generációs ellentétek feszülnek, ez pedig minden bizonnyal kihat a kimondható és kimondhatatlan közötti határvonalak újrendezéséhez, azaz a tabuk tárházának változására. Kérdés viszont, hogy ezek a változások oly mértékűek lesznek-e, hogy kihatással legyenek a tabusítás előbbieken ismertetett mechanizmusaira?

6.5 Néhány általános és regionális vonatkozás

Bizonyos megfontolásokból talán éppen ezzel az alfejezettel kezdhettük volna az interjúk elemzését, hiszen mindaz, amit a korábbiakban kifejtettünk összefügg néhány általános, az egész romániai sajtórendszer 1989. december utáni állapotával. Hogy mégsem ezt tettük, annak az a magyarázata, hogy a romániai sajtó 1989 utáni működési feltételeiről, a rendszer főbb jogi és adminisztratív elemeiről a Bevezetőben már volt szó. A főbb gondok, mint például a terjesztés, a kilencvenes évek eleji papírhány, a megugrott infláció, a lakosság

²²⁴ Koselleck megfogalmazásában: „Egy cselekvő önmeghatározásához ellenfogalmak tartoznak, amelyek a mások ellenében megfogalmazott ‘mi’-t nemcsak artikulálják, hanem megkülönböztető jegyekkel is felruházzák”. Koselleck 1998:15.)

²²⁵ Ld. jelen fejezetnek a román sajtó megítéléséről szóló részét.

²²⁶ A jelenségnek közelmúltba vezető gyökerei vannak. Katherine Verdery szerint az államszocializmus korszakában a kommunista antagonisztikus világszemlélet internalizálása által kétpólusú személyiség-struktúrák alakultak ki, amely dichotomizálás által termelte újra az egyéni identitásokat: szétvált a „nyilvános én” és a (privát) „igazi én”. A totalitárius rendszer bukása után a kétpólusú identitást létrehozó dichotomizáció a „hivatalos kommunisták” helyett új „ők”-et keresett, és talált is a különféle etnikumokban. (Verdery 1996) Verderyvel ellentétben azonban van, aki úgy véli, ez a dichotomizáció nem kettős mércét eredményezett, hanem az én integritását biztosító és ezért pragmatikus, ám ambivalens diskurzust hozott létre. (Lőrincz 2002)

²²⁷ A literaturizáltság, kisebbségi neurózis, akommercialitás és aprofesszionalitás részletesebb kifejtését ld. Magyarai 2001.

elszegényedése, a munkanélküliség²²⁸ a magyar nyelvű sajtót és olvasókat is hasonló mértékben érintette.

Az államszocializmus feltételei közepette egyfajta szimulált piaccal találkozhattunk: a hatalom saját legitimitása érdekében arra törekedett, hogy naponta, minél magasabb példányszámban tudja az olvasó asztaláig szállítani ideológiáját.²²⁹ Ezért az egykori kommunista párt megyei és országos szervei ellenőrzése alatt álló lapokat minden eszközzel igyekeztek magas példányszámban megjelentetni és terjeszteni. A nyomtatott sajtó példányszáma megőrzésének biztosításához piacgazdasági feltételek mellett a legkézenfekvőbb eszköz az előfizetések megtartása, illetve növelése. Tekintve, hogy a hetvenes, nyolcvanas években hivatalosan nem létezett munkanélküliség, a felnőtt lakosságot megcélzó országos és megyei lapok „olvasóinak”²³⁰ toborzását leghatékonyabban a munkahelyen történő előfizetésekkel lehetett biztosítani (a gyerek és ifjúsági lapokat pedig az iskolákban). E gyakorlaton kívül azonban – a kommunista bükkfanyelv szófordulatával élve – adminisztratív módon is „odahatottak” az előfizetésekre, ugyanis a párttagoknak, KISZ-tagoknak és a különféle munkahelyi szervezetek és szakszervezetek tagjainak kötelező volt előfizetéseket eszközölniük. (Petcu 2000)

A rendszer számára két szempontból különösen fontos volt, hogy a magyar nyelvű lapok is magas példányszámokat produkáljanak: egyrészt propagandisztikus, manipulatív tevékenységét így a magyar kisebbség körében is kifejthette,²³¹ másrészt pedig e példányszámokra hivatkozva visszautasíthatta azokat a nyugati vádakat, miszerint az országban a kisebbségek szándékos asszimilációja zajlana. A példányszámokat természetesen ebben a szimulált piaci közegben kell felfognunk, ugyanis ezek nagyságát gyakorlatilag a pártszervezetek írták elő, a romániai magyar lapok esetében (is) pedig bármikor számíthatni lehetett a példányszámok csökkenésére. A csökkenés eme lehetőségét az akkori romániai

²²⁸ Az infláció 1990-es 5 százalékos évi szintről 1993-ban elérte a 256 százalékos szintet, az évtized vége felé pedig visszaesésként 20-30 százalékra. Ugyanebben az időszakban a munkanélküliségi ráta az 1990-es nulla százalékos szintről (az államszocializmusban nem ismerték el a munkanélküliséget), az évtized közepére 10 százalék körülire emelkedett, majd folyamatos, lassú csökkenést tapasztalhatunk. (Berevoescu et alii 1999)

²²⁹ A Nagy Nemzetgyűlés 1974-ben elfogadta a Román Szocialista Köztársaság Sajtótörvényét, amelynek 2 cikkelye kimondja: „A sajtó feladata a Román Kommunista Párt politikájának életbeültetésén tevékenykedni”. E „küldetést” az RKP 1975-ös Programja megerősíti: „Az írott sajtónak, a rádióknak és a televízióknak a párt világról és életről alkotott előrehaladott felfogását hajthatatlanul és állandóan közvetítenie kell”. Részletesebben ld. Coman 1999.

²³⁰ A gyakran adminisztratív intézkedésekkel olvasóvá avasztott munkás vagy értelmiségi nem biztos, hogy olvasónak tekinthető a szó bevett értelmében. Sokkal inkább laphasználóknak tekinthetjük, hiszen a hazavitt újsággal még el nem olvasása esetén is valamit kezdenie kellett. Felhasználhatta akár háztartási célokra, de egyszerűen meg is őrizhette, hiszen időszakosan, kötelező módon részt kellett vennie a „hazafias” papírgyűjtő akciókban.

²³¹ E tevékenység a korábban ismertetett Riggins féle leírások (Riggins 1992) közül a prozelita modellbe illeszthető leginkább.

magyar elit a kisebbség létét fenyegető veszélyként értelmezte, ezért ő maga is szorgalmazta a magyar lapok megrendelését. A Hatalom valószínűleg cinikusan szemlélte, ahogy a magyar kisebbség hozzájárul önmaga indoktrinálásához, a sajtót működtető elitnek pedig sikerélményt nyújtott, ha a sorok közé, mögé üzeneteket rejthetett el, amelyeket vélhetően az olvasók egy része meg is fejtett.

A szimulált piacból, a pártállami kontrollból, illetve a centralizációból való kilépés azon lapok esetében, amelyek 1989-et megelőzően is léteztek eufórikus állapottal kezdődött. Az első lépésnek a „névadás öröme” címet is adhatnánk, hiszen a múlttól való elzárkózás legelső nyilvános gesztusa a lapnevek megváltoztatása volt. A korábbi mozgalmi konotációkat hordozó lapnevek (*Bányavidéki Fáklya* – Nagybánya, *Fáklya* – Nagyvárad, *Igazság* – Kolozsvár, *Vörös Lobogó* – Arad, *Vörös Zászló* – Marosvásárhely, *Szabad Szó* – Temesvár), de a „csak” a megjelenés helyére utaló címeket is (*Hargita*, *Szatmári Hírlap*) néhány kivételtől²³² eltekintve megváltoztatták. Az új napilapnevek majdnem mindegyike egyfajta (megyéhez vagy városhoz köthető) territorialitást vállalt fel (*Hargita Népe*, *Bihari Napló*, *Háromszék*), amelyhez gyakran az „új” időkre való egyértelmű utalás kapcsolódik (*Bányavidéki Új Szó*, *Temesvári Új Szó*,²³³ *Szatmári Friss Újság*). Az „új idők” felvállalása néha egyszerű kijelentés által valósult meg: *Szabadság*, *Jelen*, néha azonban a negyvenes évek második felére való „visszanyúlással” történt: *Romániai Magyar Szó* (1947 szeptemberében is alakult ilyen néven lap), *Népújság* (1948-51 között is létezett).²³⁴

A lapvezetők nagy része beszámol arról az eufórikus, és ugyanakkor példányszám növekedésben, lapalapításban is megmutatkozó állapotról, amely 1990 és részben 1991-ben tapasztalható volt.²³⁵ Ebben az időszakban a korábbi mesterségesen magasan fenntartott példányszámokhoz képest is megugrottak a nyomtatott példányszámok, az új lapok is látványos olvasottságnak örvendtek, ám ennél drasztikusabb és traumatikusabb volt – egyfajta letisztulási folyamat beindulásával egyetemben – a reális piaci igényekkel való szembesülés. Mindehhez még hozzájárultak a postai terjesztés hiányosságai, a papírhiány és a lakosság elszegényedése. Ilyen feltételek mellett azok a lapok, amelyek nem kaptak valamiféle tőkeinjekciót és/vagy szemléletünkben, illetve lapstratégiájukban nem tudtak a piachoz igazodni, gyakorlatilag megszűntek. Minden megmaradt lapnak azonban közös vonása a

²³² A kutatásunkban szereplő újságok közül *A Hét* és a *Brassói Lapok* őrizte meg címét.

²³³ 1994 decemberétől *Heti Új Szó* címen jelenik meg.

²³⁴ A sajtótörténeti adatok forrásai: Kuszálík 1996, 2001a és 2001b.

²³⁵ Az 1990 elején, tavaszán beindult sajtópepszgést, újság alapítási lázat egyik interjúalanyunk *laptavasznak* nevezte.

folyamatos oldalszám-növekedés, a grafikai kivitelezés tökéletesítése (a számítógépes tördelésre való áttérés nyomán), egy minimális bulvárosodás felvállalása, mint például a TV műsormelléklet (amely nagy húzóerő, majd mindegyik főszerkesztő megemlítette ennek fontosságát és az ehhez kapcsolható példányszám növekedést) és horoszkóp közlése²³⁶)

A szemléletváltással egybekötött túlélési harc óhatatlanul nagyobb mértékben érintette azokat a lapokat, amelyek olyan területeken reméltek olvasókat, ahol a magyarok kisebb részarányban, szórványban élnek. A túlélésért folytatott harc a legkülönbözőbb ötleteket szülte, román nyelvű reklám vagy szórakoztató lapok megjelentetésétől kezdve zöldséges bolt üzemeltetéséig, pályázatoktól olvasói pénzügyi támogatásig sok mindent megtalálhatunk (ld. például a temesvári *Heti Új Szó* esetét). Egyes lapoknak át kellett térniük a napilapról a heti megjelenésre, „heti megjelenésű napilapokká” váltak.

A kilencvenes évek második felében megjelent a vállalkozói tőke is a napilapok mögött, de ez még korántsem tekinthető általánosnak. A szakmán belül egyfajta polarizálódás alakult ki, van, aki ezt üdvözlendő fordulatnak tartja, ám másik részük komoly veszélyt lát ebben, és attól tart, a romániai magyar sajtó is olyan – egyik interjúalanyunk megfogalmazása szerint – „szalmazörgésű” lesz, mint a magyarországi vidéki sajtó. Talán ki sem kellene hangsúlyoznom, ebben az ellentétben az általunk *örökösnek* és *menedzsernek* nevezett típus közötti ellentétekről van szó.

Regionális megközelítésben, illetve a piaci és szórványjelleg összevetéséből interjúink alapján az körvonalazódik, hogy a nem magyar többségű régiókban mintha fejlettebb lenne a „piaci tudat” és a piaci alkalmazkodás, mint a tömbmagyar régiókban. Ez utóbbiakban működő megyei napilapok és a városi hetilapok számára sem a helyi román lapok és sem az országos terjesztésű magyar lapok nem jelentenek igazán konkurenciát, esetenként csak a megyei és városi lapok között alakul ki egyfajta, mondhatni kollegiális híverseny. Igazi konkurenciával azonban itt nem kell számolni, mert a megyei lapok – viszonylag stabil olvasottság mellett - napi megjelenésük által folyamatos jelenlétet tudnak biztosítani, a városi lapok pedig intenzívebben koncentrálhatnak a lokális hírekre.

²³⁶ A *Transindex* internetes lap 2001 november folyamán körkérdezt intézett a főszerkesztőkhöz, amelyben többek között a piaci logika és a „tartalomhígítás” kihívásai kerültek szóba. A kolozsvári *Szabadság* főszerkesztője többek között erre ezt válaszolta: „Tartalomhígításra nem volt szükség. Szabályt erősítő, elszigetelt ellenpélda esetleg a valós piaci igényt kielégítő, de eldugott helyen megjelentetett horoszkóp”. (www.transindex.ro)

Azokban a helyi centrumokban, ahol a magyarok kisebbségben vannak, jelentkeznek leginkább a piaci elemek, az ezeket alátámasztó szakmai újítások, illetve az új típusú megjelenési formák. Íme néhány példa: osztrák kiadó Nagyváradon, helyi vállalkozó tulajdonos és fiatal, nem az „etnikai establishmenthez” tartozó főszerkesztő Aradon, piaci és civil társadalmi kezdeményezések a fennmaradásért Temesváron, regionális (tehát a hagyományosnak számító, megyei hatósugáron túlmutató) terjeszkedés Bánságban, sikeres réteglap Déván, önfenntartás Brassóban, a hír és kommentár szigorú szétválasztása a kolozsvári magyar napilapban, magyarországi tőkés és internetes napilap Kolozsváron. Ezekben a centrumokban a román lapok komoly vetélytársat jelentenek a hírversenyben, az olvasók könnyebben áttérnek a román lapokra, ha a magyar újságokban nem találják meg a megfelelő híreket. Az előbbi felsorolásszerű jelzések azonban nemcsak az etnikai arányokkal függnek össze, hanem megfigyelhető egy nyugat-kelet ellentét is: a magyarországi határhoz közeledve egyre egyértelműbb piacosodással találkozunk (természetesen vannak kivételek²³⁷).

Végezetül két nagyon egyszerű(nek tűnő) számadat: a munkatársak száma és a példányszám. Noha interjúink során mindkét adatra rákérdeztünk, egyikről sem könnyű egyértelműen beszélni. A munkatársak számát azért nehéz meghatározni, mert a lapok nem csak belső („munkakönyves”) munkatársakkal dolgoznak, hanem nagyon sok külsőssel, és ezek száma – a főszerkesztői válaszok szerint – a néhány személytől kezdve akár a százat is elérheti. Így csak a belső munkatársak számát tudtuk kiszámolni, amely az általunk felkeresett 24 szerkesztőség adatait összesítve elérte a 342-t. Ám tudatában kell lennünk, hogy e szám egyes szerkesztőségek esetében csak újságírókra vonatkozik, mások esetében tartalmazza a kisegítő személyzetet is. Figyelembe véve ezeket az eltéréseket²³⁸ *becslésünk szerint a szerkesztőségek belső munkatársaiként tevékenykedő újságíróinak száma nem haladja meg a 280-300-at.*

A lapok példányszámára vonatkozóan még nagyobb a bizonytalanság. Noha két kisebb lapot leszámítva mindegyik lapvezető elmondta lapjának példányszámát,²³⁹ ezeket az adatokat üzleti titokként kezelik, így kutatásaitikai megfontolásokból nem közölhetjük a részletes

²³⁷ Egy példa interjúink alapján: Zilah. A szilágysági szörványra például lapműködtetés szempontjából nem jellemző az a piaci fordulat, ami más szörvány vidéken tapasztalható volt. Ez részben az örökölt szerkezet hiányával magyarázható, azaz nem volt, amit továbbéltetni (mint pl. Temesváron), hanem egy teljesen új valamit kellett létrehozni. Ez a létrehozás azonban az RMDSZ égisze alatt zajlott, és a szervezet helyi konfliktusai, valamint a kolozsvári és váradi centrumok között (a kolozsvárihoz talán közelebb álló, ám mégis) vergődő vidék szakemberhiánya rányomta bélyegét a helyi lap(ok) jellegére.

²³⁸ Főképpen azt, hogy a legnagyobb belső munkatársi számot a rejtvényekre szakosodott lapvezető mondta.

²³⁹ Az egyik kivétel a következő képpen bújta ki a válaszadás alól: „ - *Mekkora a lap példányszáma?* – Nekem ezt a kérdést, akik ismernek, nem teszik fel. Ám meg fogom válaszolni: pontosan kétannyi a példányszáma a mi lapunknak, mint a konkurenciának. – *És mekkora a példányszáma a konkurenciának?* – Feleannyi, mint a miénknek.”

adatokat. Ez alól természetesen kivételt képezhetnének azok a lapok, amelyek tagjai a romániai példányszámokat auditáló független szervezetnek (BRAT²⁴⁰). Annak érdekében, hogy valamilyen összképet mégiscsak kapjunk az eddig tárgyalt sajtórendszer nagyságát illetően, a következőképpen fogunk eljárni: a főszerkesztők által megadott példányszámokat összesítjük,²⁴¹ és az általunk beazonosított főszerkesztő típusok vezette lapok adatait csoportosítjuk.²⁴²

40. táblázat

Főszerkesztő típus	Egy napra átszámított példányszámok	
	Szám szerint	Százalékban
Örökös	66.133	56,4%
Menedzser	45.833	39,1%
Lokálpatrióta	5200	4,5%
ÖSSZESEN	117.166	100%

Ezzel az eljárással tehát azt tudtuk meg, hogy ha a „sajtórendszer” teljesen egységes lenne, tehát ha 1 országos napilapból állna, akkor mintegy 117 ezres napi megjelenésű lappal lenne dolgunk.²⁴³ Ha három különféle (és három típusú főszerkesztő által vezetett) napilapként jelenne meg a romániai magyar nyomtatott sajtó egésze, akkor a példányszámok a fenti táblázat adatai alapján változnának. Látható, hogy a legnagyobb példányszámban az *örökösök* által vezetett lapok jelennek meg, de a *menedzsernek* titulált lapvezetők termékei is egyre nagyobb teret foglalnak a sajtópiacon. A *lokálpatrióta* lapok „napi” megjelenése első ránézésre alacsonynak tűnik, de ha belegondolunk, hogy ezek a lapok zömében heti megjelenésűek, és városonként, régióként eltéréseket is tapasztalhatunk, egyértelművé válik, hogy egy kisebb város életében jelentős hatást fejthetnek ki. Megjegyzendő továbbá, hogy a táblázat utolsó oszlopában szereplő arányok a példányszám-eloszlásokra vonatkoznak és nem a főszerkesztő típusokra. Ezek ugyanis interjúink alapján körülbelül azonos arányban oszlanak meg a három típusban.

²⁴⁰ BRAT – *Biroul Român de Audit al Tirajelor*. A Romániában 1998 óta non-profitként működő szervezet honlapja szerint 2003-ban két magyar nyelvű lap vette igénybe a példányszám független megállapítására vonatkozó szolgáltatásukat: a nagyváradi *Bihari Napló* és a kolozsvári *Krónika*. Előbbit osztrák, utóbbit pedig magyar befektetőcsoport adja ki.

²⁴¹ Az összesítés során figyelembe vettük a megjelenés gyakoriságát. Egy hetilap egy napra eső példányszámát úgy számoltuk ki, hogy a főszerkesztő által megadott számot elosztottuk 6-tal.

²⁴² Noha már jeleztük, hogy egy adott főszerkesztő több típus jegyeit egyszerre magán viseli, e csoportosításnál a dominánsnak gondolt jegyeket vettük alapul.

²⁴³ Ez a példányszám egy közepes nagyságú országos lapnak felelne meg, mint például Magyarországon a *Magyar Nemzet*: kb. 120.000 példány (Ballai 2003), vagy Romániában a *România Liberă*: kb. 110.000 (Petcu 2000)

6.6 A főszerkesztők: rövid összegzés

Tekintsük át röviden a három főszerkesztői típust. Már említettük, hogy e típusok elméleti konstrukció eredményei, a valóságban egy adott főszerkesztő esetében a három típus jegy különböző mértékben megtalálható. A típusnevek tehát valójában metaforák, amelyeket a korábbiakban leírtak alapján összegző módon itt röviden kifejtünk.

Az örökösök az idősebb generációhoz tartoznak, újságírói pályájukat már a hatvanas, hetvenes években kezdték. Végzettségük nagy hasonlóságokat mutat, nagy részük a jelenlegi kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem valamelyik filológia szakára járt. Szocializációjuk nagy része tehát az államszocializmus időszakára esik, átérték a cenzúrát, mintegy együtt éltek vele. Az általuk vezetett lapok küldetésének a közösségszolgálatot emelik ki elsősorban, ezért a bulvárosodásra fanyalognak tekintenek, és azt állítják, nincsenek tabuk a romániai magyar sajtóban.

A menedzserek zöme jelenleg harmincas éveiben jár, nevüket azért kapták, mert a lapstratégiájukban több piaci elem is felbukkan, életvezetésükben pedig nagyfokú individualizációra törekednek. Végzettség és családi háttér tekintetében heterogén csoport, ám közös bennük a kibontakozó szakmai öntudat, amely a politikával szembeni távolságtartásra, illetve a sajtó *házőrző-kutya* funkciójának felvállalására készíti. A lap küldetésének megfogalmazása során a tájékoztatás kiemelt helyen szerepel, és ezzel összefüggésben elismerik a nem csak a kisebbségi helyzetből levezethető tabuk létét, hanem a szakmai inkompetenciából származókat is.

A lokálpatrióták helyi városi, vagy kisebb régióra kiterjedő lapokat vezetnek. Felsőfokú végzettségük nincs, ám a nyolcvanas évektől kezdve irodalmi készítésük során kapcsolatba kerültek romániai magyar sajtóintézményekkel. Valamivel idősebbek a menedzsereknél, és lapvezetési stratégiájuk során elsősorban a helyi érdekrendszeren belül próbálnak elhelyezkedni (ezért az RMDSZ-szel szembeni viszonyulásuk gyakran a „nagypolitika” helyi párlatát tükrözi), ugyanakkor fennmaradásuk céljából bátran használnak bulvár elemeket.

41. táblázat

	Örökös	Menedzser	Lokálpatrióta
<i>Végzettség</i>	BBTE – filológia és/vagy Stefan Gheorghiu Akadémia	Felsőfokú végzettség: vegyes	- Nincs felsőfokú végzettsége - újságíró-iskola vagy tanfolyam
<i>Szülei háttér</i>	Első generációs	Vegyes	Első generációs
<i>Életkor</i>	„hatvanasok”	„harmincasok”	„negyvenesek”
<i>RKP-tagság</i>	tag	„megúsza”	Is-is
<i>RMDSZ</i>	Alapító tag, szimpatizáns	Távolságtartó, bíráló	Helyi beágyazottság
<i>Tabuk (romániai magyar sajtó)</i>	„Nincsenek, de...”	Vannak	Vannak
<i>Bulvárosodás</i>	El kell kerülni	Szükséges piaci elem	Kell
<i>Küldetés</i>	Közösségszolgálat	Közszolgálat	Is-is
<i>Laptípus</i>	Inkább megyei	Megyei és regionális	Helyi

A főszerkesztő típusok valamiféle átmenetet és a lokalitások magukra találását, a nyilvánosság felaprózódását tükrözik. A vezető újságírók körében a generációs és szakmai szocializációs különbségek eltérő szakmai felfogásokat és sikerélményeket eredményeznek.

Az *örökösök* szocializációja a korábbi évtizedekre esik. Ők mondhatni a rendszerváltás (szakmai és emberi) nyertesei, akik korábbi kulturális és kapcsolati tőkájüknek köszönhetően sikeresen végigvezényelték (esetleg félig-meddig végig asszisztálták) a már korábban is létező lap spontán privatizációját. Számukra a „fordulat” a lehető legjobbkor jött: a szakmai zsenyéken már túl voltak, de a kiegészítés még nem uralkodott el rajtuk. A 89-es események új lendületet adtak életüknek, aktívan részt vettek az új típusú szervezkedésekben. Az elfojtásból a harsány megmutatkozásba fordultak. Amit korábban csak a nem nyilvános szférában tudtak kimondani vagy gondolni, azt most nyilvánosan is elmondhatták. Szerepvállalásuk eksztázisa viszont rövidesen alábbhagyott, beindult a szakmai önkontroll (újra?), társadalmi aktivitásuk „politika melletti” szintre csúszott, a sajtó és politikum viszonyát nagyjából horizontális, kollegiális tengelyen egymás mellé szerveződve képzelik.

A *menedzserek* a piaci viszonyokkal is számolnak, ugyanakkor a politikai erőviszonyok szintjén is mérlegelnek. Ez a csoport egyre inkább többségiként akar és tud is viselkedni. Noha valamilyen formában az ő esetükben is jelen van a kisebbségi (hír)érzékenység, ez nem zárja ki a piaci gondolkodás sikerét.

A *lokálpatrióták* mintegy ösztönszerűen ráéreztek a helyi sajtóhágyomány életképességére (v.ö. a mócsi szindróma jelenségével). Amit nem mondhattak el (mert nem tudtak, vagy mert kapcsolathálójuk csődöt mondott a kiszélesedett médiatájban) nagyobb közönség előtt, azt ezúttal saját „közösségükkel” osztották meg. „Small but beautiful” elve alapján felfedezték környezetük régi és jelenlegi érdekességeit, rájöttek, hogy „itt” nekik dolguk, küldetésük van. A helyi viszonyokba való egyre mélyebb belemerülés ugyan aláásta ezt a kicsinységben rejlő szépséget, de az elhivatottság, a közvetlen környezet biztatása, a kisebb-nagyobb „otthoni” sikerélmények feledtetni engedték a kis- és nagypolitika helyi lecsapódásaiból származó konfliktusok körüli kellemetlenségeket.